

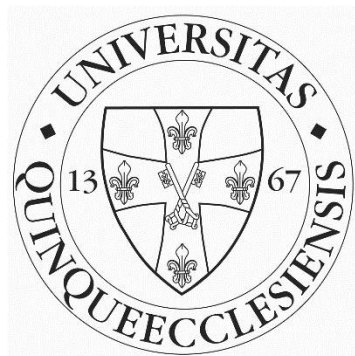
PERFORÁLT RÉGIÓK

A zsugorodás problémájának megjelenése a makroterekben a Dél-dunántúli régió
példáján

XXXII. OTDK

Készítette: Máté Éva
Geográfus Msc

Témavezető: Dr. Pirisi Gábor
Adjunktus



Pécsi Tudományegyetem

Természettudományi Kar

Földrajzi Intézet

2015. január 7.

Tartalom és ábrajegyzék

1. Absztrakt	3
2. Bevezetés, célkitűzések	4
3. Kutatási módszerek	5
4. Mit értünk régió alatt?	7
5. A perforáció jelensége és a perforált régió koncepciója.....	11
6. A magyar regionális fejlődés a múltban és napjainkban	18
7. Az országos és regionális térszerkezet jellemzői Magyarországon.....	25
8. A Dél-Dunántúl térszerkezete, annak sajátosságai.....	28
9. Kísérlet a perforáció empirikus igazolására	30
10. Konklúzió – a perforálódó Dél-Dunántúl.....	44
11. Irodalomjegyzék.....	46
1. ábra - A régiófejlődés fázisai.....	9
2. ábra - A városzsugorodás lehetséges modelljei.....	11
3. ábra - A nagyvárosok vonzáskörzeti kapcsolatainak száma.....	16
4. ábra - A Kárpát-medence térfejlődési szakaszai Peter Haggett által meghatározott régiófejlődési szakaszoknak megfelelően	19
5. ábra - A hazai térszerkezet alakulása a trianoni békeszerződések hatására.....	21
6. ábra - Az államszocializmus és a városok iparosításának hatása a regionális fejlődésre	21
7. ábra - Magyarország főbb térszerkezeti folyamatai a rendszerváltást követő években.....	23
8. ábra - A népesség arányának változása 2001 és 2011 között a Dél-dunántúli régióban	31
9. ábra - A 20 főnél több alkalmazottal rendelkező vállalkozások megszűnése 2001-ben és 2011-ben a Dél-Dunántúl településeiben.....	33
10. ábra - A kiskereskedelmi egységek megszűnése 2001-ben és 2011-ben a Dél-Dunántúlon.....	34
11. ábra - A vendéglátóhelyek megszűnése 2001-ben és 2011-ben a Dél-Dunántúlon	34
12. ábra - A munkahelyi kiingázás arányának változása 2001 és 2011 között a Dél-Dunántúlon.....	36
13. ábra - A foglalkoztatottak arányának változása települési szinten 2001 és 2011 között	37
14. ábra - A foglalkoztatottak arányának változása települési szinten 1990 és 2011 között	38
15. ábra - Perforálódó területek a Dél-dunántúli régióban	39
16. ábra - A megítélt támogatások összege (NFT).....	42
17. ábra - A megítélt támogatások összege (EU 2007-2013).....	42

1. Absztrakt

A régió, mint területi és igazgatási fogalom napjaink Európájában kiemelkedő szereppel bír az Európai Unió statisztikai térfelosztási rendszere miatt. 2004 óta Magyarország is rendelkezik közigazgatási statisztikai régiókkal, azonban ezek a „csinált” régiók nem alulról szerveződő területi egységek, nem tükrözik a tér valós működési dinamizmusát. A regionális fejlődés magyarországi esete eltér a nyugat-európai sajátosságoktól. A magyar térszerkezet számos olyan jellemzővel rendelkezik, amely gátolja a régiók kialakulását, többek között a főváros hegemon helyzetű az országban, a vidéki nagyvárosok periférikus helyzete és a városok közé szoruló, leszakadó rurális terek mind a regionális folyamatok ellen dolgoznak.

A perforáció a regionális terekben a régiók zsugorodásából adódó jelenség. Magát a modellt a kelet-német egykori szocialista nagyvárosok példáján írták le, a zsugorodás és a strukturális szerkezetváltás következtében a város szövete felszakad, szerkezetében zárványok jönnek létre. Makroterekben a perforáció nagyobb léptékben zajlik, a zsugorodó, hanyatló régiókban településegységek, térségek esnek ki a regionális folyamatokból, ezek perforálódnak. A dolgozat célja az, hogy kiderítse, hol perforálódik a Dél-dunántúli régió, mik ezeknek a területeknek a fő jellemzői, mit várhatunk a jövőben, amennyiben a perforáció tovább folytatódik? Végül, de nem utolsó sorban, nevezhetjük-e régiónak a Dél-Dunántúlt, kialakult-e egy központ köré szerveződő hálózat, vagy a Dél-Dunántúlon a három megyeszékhely köré szerveződő városrégiókról beszélhetünk? Ezek a kérdések fontos válaszokkal szolgálnak a jövőbeli regionális tervezésben, nem csak a Dél-Dunántúlon, de az ország egészében.

Kulcsszavak: *régió, zsugorodás, perforáció, térszerkezet, Dél-dunántúli régió*

2. Bevezetés, célkitűzések

A regionális térszerkezet magyarországi jellege egy sajátos regionális struktúrát hordoz magában, ami olyan térbeli hiátusokat, diszkontinuitásokat eredményez a makroterekben, melyek a hétköznapi életben is kifejtik hatásukat. Magyarország az Európai Unió NUTS II-es statisztikai régióbeosztását alkalmazza, olyan formában, melyben egy régió három megye összekapcsolódásából jött létre. Ezek a régiók azonban lényegében kizárólag statisztikai területi egységek, az alulról szerveződő, térkapcsolatokon alapuló térbeli hálózatokat és térségeket nem veszik figyelembe. De a magyar térszerkezet fejlődésében számos történelmi determinánst is találunk, ami kifejezetten akadályozta a regionális szint kialakulását Magyarországon. A kedvezőtlen térfejlődés eredménye napjainkban az aránytalan térszerkezet. Ez megnyilvánul egyrészt a településhálózat aránytalanságaiban (főváros-vidék dichotómia, nyugat-kelet dichotómia), illetve a számos hátrányos, leszakadó térség jelenlétében is, melyekre jellemző a funkcióhiány és az urbanizátlanság.

A fent leírt fogalmi és térszerkezeti zavarok mellett közrejátszik napjaink regionális fejlődésében a magyarországi terekben jellemző demográfiai válság, zsugorodás is. A térbeli zsugorodás egy olyan általános jelensége a magyar településhálózatnak, ami gátat szab a regionális fejlődésnek. Számos nagyvárosban és kistépülésen elmondható, hogy a strukturális válság, az elöregedés, a jelentős elvándorlás és az alacsony természetes szaporodás az uralkodó tendencia, ez azonban számos térbeli vetületet is magában hordoz. A perforáció a zsugorodó városok „fejlődésének” egyik lehetséges modellje (Lütke-Daldrup, E. 2001, Sander, R. 2006, Florentin, D. 2010), melyben a zsugorodás következtében a kiüresedő városrészek kiszakadnak a városi térszerkezetből, ezáltal fokozva a városok strukturális problémáit és megbontva belső kohéziójukat.

Ebben a dolgozatban, és ebben a kutatásban a perforációs modellt, mint egy városi terekre kidolgozott koncepciót kívánjuk alkalmazni makroterekben. Elsődleges célja a kutatásnak, hogy a perforáció jelenségét regionális léptékben is tetten érjük a Dél-Dunántúl példáján. Ezzel a módszerrel nem csak a regionális perforáció térbeli mintázatát kívánjuk felkutatni, hanem megkíséreljük vázolni a Dél-dunántúli régió funkcionális térszerkezetét, valamint választ adni arra, hogy régióként működik-e a Dél-Dunántúl.

3. Kutatási módszerek

A kutatás első fázisa a szakirodalom alapos vizsgálata, ezen belül elsősorban a régiófogalom tisztázása volt. A különböző régiófogalmak közül szükséges megvizsgálni, melyik fejezi ki a legjobban a funkcionális térkapcsolatokat. A régiófogalom tisztázásához számos külföldi és magyar kutató fogalomrendszere vizsgálatra és összehasonlításra került (Benko, G. 1997, Haggett, P. 2001, Nemes Nagy J. 1997, Faragó L. 2004, Tóth J. 2004, Lengyel I. 2012). Ezt követi a perforációs modell ismertetése, és a regionális perforáció okainak elemzése Magyarország területén. Maga a perforáció koncepciója a városzsugorodás és a lipcsei modell alapján, a zsugorodó városok problematikáján keresztül kerül bemutatásra (Kovács T. 2009, Pallagst, K. 2010, Großmann, K. - Bontje, M. - Haase, A. - Mykhnenko, V. 2013, Pirisi G. - Sókuti Zs. 2013, Lütke-Daldrup, E. 2001, Sander, R. 2006, Florentin, D. 2010). Ezután vizsgálja a dolgozat, hogy makroterekben milyen folyamatok vezethetnek perforálódáshoz (Enyedi Gy. 2000, Nemes Nagy J. 1997, 2003, Lengyel I. 2007, Fábián Zs. 2008). Az elméleti alapok körvonalazását a magyar térszerkezet történeti fejlődésének vázolója követi. Ehhez a dolgozat Peter Haggett regionális fejlődési sorát vetíti ki a Kárpát-medence térfejlődésére. Ezzel egyrészt magyarázni kívánja a mai magyar térszerkezet sajátosságait történeti okokra visszavezetve, másrészt a magyar regionális hagyományokat is megvilágítja (Haggett, P. 2001, Beluszky P. 1990, 1996, 2008, Faragó L. 2004, Tóth J. 2004, Enyedi Gy. 2000). A dolgozat következő fejezetében a mai magyar térszerkezet problémáira tér ki, melyben a regionális fejlődést gátló térstruktúra elemeit emeli ki (Enyedi Gy. 2000, Beluszky P. 1990, Nemes Nagy J. 2003, Lengyel I. 2007, Nagy G. 2007, Tóth G. – Nagy Z. 2013, Rechnitzer J. – Csizmadia Z. – Grosz A. 2004, Nemes Nagy J. – Tagai G. 2009), ezen belül pedig külön foglalkozik a Dél-Dunántúl térszerkezetével, annak sajátosságaival (Nemes Nagy J. 1994, Pirisi G. – Trócsányi A. 2006, Vargha I. 2007, Beke J. 1991). A szakirodalom széles körű áttekintése és összehasonlító vizsgálata elengedhetetlen a téma szempontjából, a külföldi szerzők írásai pedig kiemelten fontos szerepet játszanak, ez kifejezetten igaz a régiófogalom, illetve a perforációs modell vizsgálata szempontjából. Mindezt követően már az empirikus vizsgálatok eredményeit taglalja a dolgozat.

A kutatás következő, empirikus szakaszában kísérletet tettünk a perforáció igazolására és a perforálódó térségek kijelölésére a Dél-Dunántúlon. Ennek érdekében olyan adatokat kerestünk, amiket ha változásukban vizsgálunk, kifejezhetik egy településcsoport integráltságát regionális léptékben. Ezért a 2001-es és 2011-es népszámlálások olyan adatsorai kerültek vizsgálatra, amelyek megfelelnek ezeknek a feltételeknek, a térbeli izolációt jól ki tudják fejezni a

Dél-dunántúli régió területén (nem feledve a dolgozat által használt központi régiófogalmat, ami a kapcsolati, vagy csomóponti régiófogalom). A kiválasztott adatok rendezése után Mapinfo szoftverrel térképeztük az adatsorok változásait települési szinten. Fontos szempont volt tehát az adatok kiválasztása során, hogy mivel csomóponti, vagyis kapcsolati régiókról beszélünk a dolgozatban, olyan mutatókkal kell dolgoznunk, amelyek egy régió folytonosságát és kapcsolati rendszereit fejezik ki. A másik rendezőelv az volt, hogy ezek a mutatók a zsugorodással összefüggésben legyenek, magyarul a zsugorodást, mint a perforáció egyik fő okát, kifejezhessük velük.

Először a települések lakónépességének változását vizsgáltuk meg, mint a zsugorodás egyik alapelemét. Azokat a településeket, térségeket kerestük, amelyek kiemelkedően gyors ütemben csökkenő arányú lakossággal rendelkeznek. Ezt követően a piaci szereplők változását vizsgáltuk meg, ezen belül is a húsz főnél több alkalmazottal rendelkező vállalkozások, a kiskereskedelmi és a vendéglátó egységek megszűnésének területi mintáit. A munkahelyi kiingázók arányának változásával is foglalkozik ez a fejezet a települések szintjén. Végül a foglalkoztatottak helyi népességen belüli arányának változását is megvizsgáltuk. Ezek a mutatók együttesen ki tudják fejezni, hogy egy település mennyire kapcsolódik be a regionális folyamatokba, vagy kifejezheti ennek ellenkezőjét is, hogy mennyire izolált a település makroregionális helyzete. A 2001-es és 2011-es népszámlálási adatok változásait a statisztikai Dél-dunántúli régióban térképen is ábrázoltuk, hogy lássuk, az adatsorok negatív változói területileg mennyire koncentráltak.

Mindebből azonban még nem derül ki, hol vannak a perforálódó területek a régióban. Ezért készítettünk egy olyan adattáblát, amelyben a negatív területi folyamatok (nevezhetjük ezeket perforációt elősegítő/generáló/megalapozó faktoroknak, indikátoroknak) jelen vannak. Minden település, amelyben megjelenik egy faktor, 1-es értéket kapott. Ezek után összeadtuk, hogy a településeken hány perforációt indukáló faktor fordul elő, ezáltal meg tudtuk határozni a leszakadó településcsoportokat, melyeket térképen is ábrázoltunk.

4. Mit értünk régió alatt?

A hazai és a nemzetközi szakirodalomban is számos fogalom és értelmezés található a régiókkal kapcsolatban, ezért az mindig problémát jelent, melyik fogalom illik leginkább a tárgyalt témához, melyiket érdemes megvizsgálni. A dolgozat első felében kifejtésre kerülnek a fő régió típusok, amik előfordulnak a kutatásokban, majd elemzésre kerül az a típus röviden, amely a kutatáshoz legideálisabb.

„... minden társadalmi jelenség azon a térségi szinten és abban a területi aggregációban, körzetrendszerben vizsgálendő (és ha szükséges, irányítható), ahol valóságosan szerveződik.” írja Nemes Nagy József a 2009-ben megjelent *Terek, helyek, régiók* című kötetében. Ez a kulcsmondat magában foglalja, mik a régiófogalom alapjai, miszerint a régió legyen önszerveződő és alulról építkező rendszer (bottom up), ezáltal működése hatékonyabb, folyamatai vizsgálhatók lesznek. Tehát keresnünk kell a funkcionális összetartozást, a belső homogenitást (vagy ennek elemeit), a területi összefüggőséget és elkülöníthetőséget, valamint egy jól strukturált területi egység esetén az adminisztratív lehatárolást (Nemes Nagy J. 1997, 2009). Mindezt alátámasztja az a gondolat, miszerint a regionális fejlődés egy mennyiségi és minőségi változás is egyben, ahol a humán tőke, a térszerkezet és a településhálózat, valamint az intézményrendszer mind egy bottom-up szerveződéshez igazodnak (Lengyel I. 2012).

Egy elterjedt értelmezés szerint a régiók jellegük szerint lehetnek egy jellemzős, több jellemzős és totális régiók (Haggett, P. 2001). Az egy jellemzős régiókat nevezhetjük homogénnek is, kialakulásukat egy meghatározó tulajdonság határozza meg. Ilyen lehet például egy természeti tulajdonság, például egy hegység, az Alpok vonulata, ahol az egész térséget meghatározza az alpesi jelleg. A több jellemzős régiók esetében már kettő, vagy több tulajdonság köré szerveződik a vizsgált területi egység, figyelembe kell vennünk a természeti jelleg mellett az etnikai, vallási, településszerkezeti (tehát bizonyos társadalmi) jellemzőket is. A totális régió egy olyan több jellemzős régiót jelent, melyben a gazdasági, társadalmi, természeti és politikai jellemzők azonosak a régióon belül. Ez esetben az Alpokat már több régióra oszthatjuk, hiszen több politikai egység (állam) található területén, ennek megfelelően változatosak a gazdasági jellemzői, a társadalmi összetétele, vallási tulajdonságai stb. (Haggett, P. 2001).

Egy további értelmezést követve jutunk el a régiók funkcionális fogalomrendszereihez, ezek közül egy, a nemzetközi megítélésben is kiemelkedő, Georges Benko tipizálása, melyben megkülönböztetünk homogén, közigazgatási statisztikai és csomóponti régiókat (Bekno, G. 1997, Lengyel I. 2004).

Bár a Haggett-i és a Benko-i fogalomrendszerek átfedik egymást, Haggett régió-típi-
zálásában mégis találunk hiányos elemet. Mi a különbség a több jellemzős és a totális régió
típus között? Érdemben gyakorlatilag nincs benne különbség, így tulajdonképpen két típusról
beszélhetünk csak, az egy jellemzős (homogén), valamint a totális régióról, ami Benko foga-
lomrendszerében a közigazgatási statisztikai és a csomóponti régió típussal is egybe esik. Lát-
ható tehát, hogy a különböző fogalomrendszerek lehatárolása első látásra könnyű feladat, hosz-
szabb értelmezés és vizsgálat során azonban inkább átfedéseket találunk, semmint különbsége-
ket.

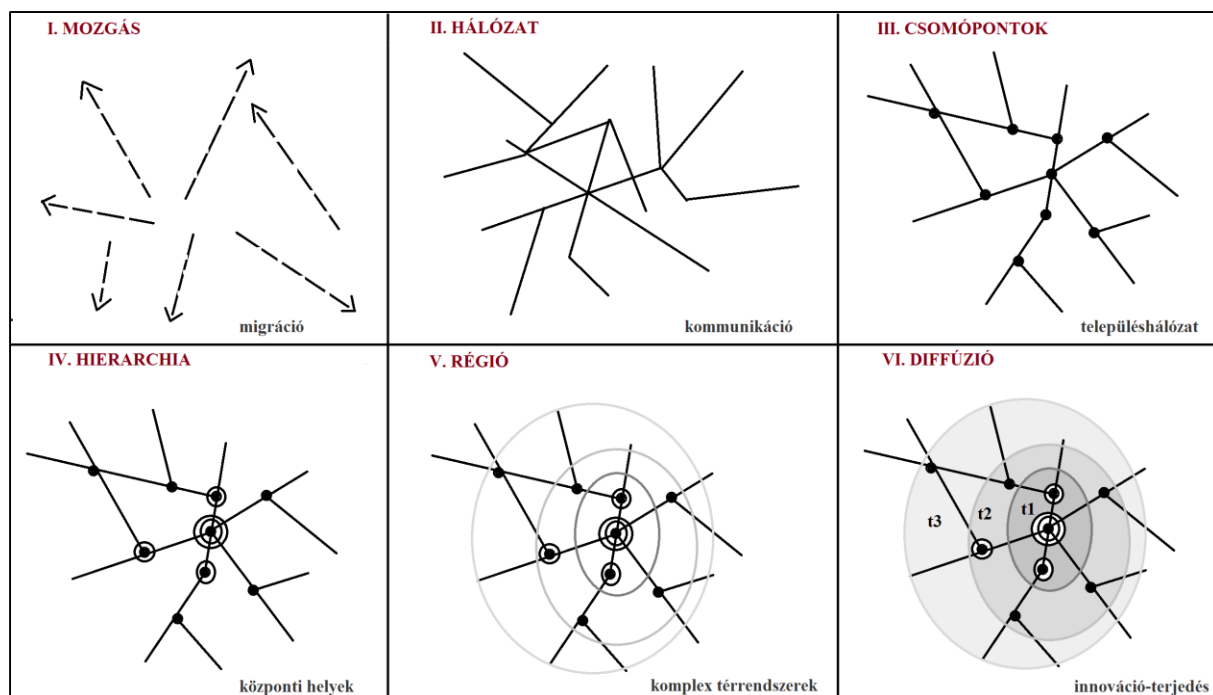
A homogén régió, ahogy az előbbi bekezdésekben már szóba került, olyan társadalmi
térkategória, melyet egy meghatározó tulajdonság választ el más régióktól, azonban ha a régiók
komplex jellegét (totalitását) vesszük figyelembe, homogén régiókról nem beszélhetünk. Másik
típus a közigazgatási statisztikai régió, vagy nevezhetjük top-down szerveződésű/szervezésű
területi egységnek is. Ez a típus egy a központi vezetés által kijelölt térkategóriát jelenti, mely-
ben főként az igazgatási és statisztikai funkciók érvényesülnek. A típus gyengesége az, hogy
sok esetben nem veszi figyelembe a már kialakult, bottom-up rendszereket, a funkcionális kap-
csolatrendszereket, így belekényszeríti a teret egy kötött keretbe. Feltételezhetjük persze a tér-
szerkezet alkalmazkodóképességét az új térszerkezethez (közlekedési infrastruktúra megvál-
toztatása, központi helyek ártértékelődése), azonban ez időigényes folyamat, ezáltal nem elég
hatékony. Ilyen közigazgatási statisztikai térkategóriák vannak az Európai Unió regionális fel-
osztásában, vagyis a NUTS rendszerben, ahol a regionális szintet a NUTS II térkategória jelenti
(Lengyel I. 2004).

A csomóponti régió (nodal region) olyan térkategóriát jelent, melyben magát a régiót
a benne található központ/központok alakította/alakították ki, a központi hely funkcionális kap-
csolatai, hálózatai alakították ki (Haggett, P 2001, Lengyel I 2004). Ez alapján a régiót minden-
képpen alulról szerveződő, egy (vagy több) központ köré szerveződő, a központ által fenntartott
és működtetett egységnek kell tekintenünk. Ha a gazdaságföldrajz alaptételeiből indulunk ki,
akkor is a térbeli sűrűsödést találjuk az egyik legelőnyösebb térszervező formaként, gondoljunk
csak az agglomerációkra és sikerességük kulcsára. A térbeli koncentráció előnyösebb verseny-
helyzetet szül, ezáltal a központi hely hálózatokat alakíthat ki maga körül, ezzel pedig már ré-
gióról beszélhetünk (Benko, G. 1997).

Tehát a központok kialakulása és a hálózatosodás a kulcsa a regionális fejlődésnek.
Ezt alátámasztja Peter Haggett regionális fejlődéstudománya is. Eszerint az első fázisban csak a
különböző irányú migrációs vonalak léteznek a térben, a második fázisban ezek alakulnak át
hálózattá a kommunikáció által. A harmadik szinten a kommunikációs hálózatok találkozási

pontjain központok (települések) alakulnak ki. A negyedik fázisban már tovább fejlődik a térszerkezet, és a településhálózat differenciálódni kezd, kialakulnak a különböző hierarchiaszintű központok, közülük a legmagasabb szintűek az ötödik fázisban már kifejtik területi hatásukat és régiót formálnak. Az utolsó fázis ezeknek a különböző hierarchiaszintű tereknek az információ közléséről szól, vagyis az innováció terjedését mutatja (1. ábra) (Haggett, P 2001).

Dolgozatomban a csomóponti régió fogalmat fogom alapul venni, mert funkciójában és szerveződésében ez az a típus, ami a legjobban leírja a tér működését. A csomóponti régiók kialakulása azonban hosszú, társadalmi, történelmi és gazdasági folyamat, évszázados fejlődés hozza létre, és rendkívül érzékeny a politikai hatalmi változásokra. Tehát szükség van egy viszonylagos politikai stabilitásra, valamint egy erős központra, hogy a régió zavartalanul kifejlődhessen, még akkor is, ha a régió határai rugalmasak és alkalmazkodnak (Tóth J 2004), azonban a hazai és a nemzetközi irodalom ennél több kérdést vet fel, amit a magyar térszerkezet és a regionális fejlődés kapcsán tisztázni érdemes.



1. ábra - A régiófejlődés fázisai
(Forrás: P. Haggett 2001. alapján, saját szerkesztés)

Vannak olyan megközelítések a magyar szakirodalomban, melyek egyértelműen állást foglalnak amellett, hogy Magyarországon 1920 óta nincs alapja a regionalizációnak, egyrészt mert elvesztettük az akkori igazi nagyvárosainkat, másrészt mert elvesztettük azokat a területeket, ahol a kulturális és gazdasági karakterek élesen megmutatkoztak területi szinten. A mai

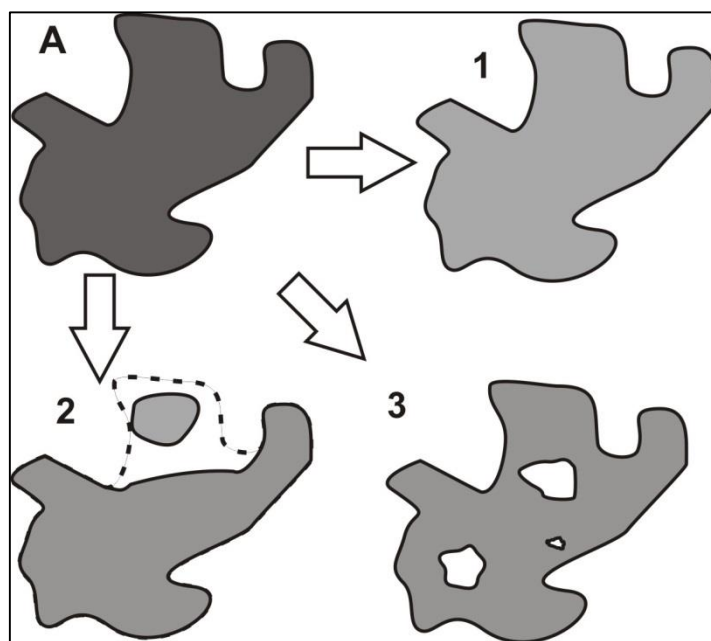
Magyarország területén nem beszélhetünk éles kulturális elkülönülésről, de még (a szocialista iparosítás ellenére is) gazdasági karakterességről sem regionális szinten (Faragó L. 2004). Ha ebből a gondolatból indulunk ki, két következtetésre juthatunk, az egyik az, hogy nincsenek funkcionális értelemben régióink. A másik szerint viszont, ha régiókról beszélünk, csupán a már tárgyalt csomóponti régió jöhet szóba (a statisztikai, közigazgatási régió mellett, de utóbbi nem funkcionális, alulról épülő régió), vagyis központok köré szerveződő térrendszereket kell keresnünk (nem kijelölnünk).

Egy másik megközelítést vizsgálva hasonló eredményeket kapunk. A régióképződés feltétele a karakteres belső struktúra, a jól működő hálózatok megléte. Ezt a struktúrát kialakíthatja valamilyen kulturális hatás, gazdasági térkapcsolatok vagy a közlekedési hálózat, akár mindegyik közrejátszhat fejlődésében. Azonban ha ez a belső struktúra sérül, vagy nem is létezik, csak bevonják egy régióba (mint esetünkben), a belső struktúra szerves kiépülése megszűnik, a regionális fejlődés megszakad és perifériák alakulhatnak ki a regionális térben (ez a téma később kerül bővebb kifejtésre). Fontos megállapítás az is, hogy ezek a belső struktúrák nem alakítanak ki egy éles határvonalat, mivel a különböző tevékenységek akcióterülete nem esik törvényszerűen egybe, így ezek inkább egy határsávot, határmezsgyét alakítanak ki. Ez alapján eljutunk ahhoz az alapfeltevéshez, hogy a jelenlegi regionális beosztásunk, az éles határvonalakkal nem feltétlenül illeszkedik a valós régióhatárokhoz (Fleischer T. 2001).

A regionális fejlődés alapja tehát a központi helyek kialakulása, a városhálózat hierarchiájának kialakulása és a magasabb hierarchiaszintű központok térszervező jellege. Látszik az is, hogy több szerző is alátámasztja a csomóponti régió elvét, miszerint a regionális folyamatok kiindulópontja a központi hely (core-area) és a köré szerveződő hálózatok függvénye. A magyar térfejlődés azonban több törést is szenvedett, ami meggátolhatta a szervesen épülő régiók kialakulását. A mai, Európai Unióba illeszkedő regionális beosztás tipikus példája a statisztikai, igazgatási régiótípusnak, azonban a három megyés régió beosztás nem tükrözi kellően a regionális folyamatokat, hanem az uniós törekvések hatására létrehozott, a területi és regionális politika eszköze. Mai régióinknak tehát politikai háttere van, a területi szintű tervezés eszközei (Faragó L. 2004). Kérdés tehát Magyarország esetében, hogy kialakultak-e a régiói, és amennyiben kialakultak a történelem során, megtalálhatók-e ma is? Mennyiben különböznek a statisztikai régióinktól?

5. A perforáció jelensége és a perforált régió koncepciója

Mielőtt rátérne a dolgozat a perforációs modell bemutatására és a regionális perforáció értelmezése, szükséges magáról a perforációt okozó alapproblémáról, a zsugorodásról lefektetni pár gondolatot, hiszen maga a perforáció is a zsugorodás egy lehetséges eredménye. A zsugorodás jelensége az utóbbi évtizedek egyik központi problémája a nyugati városkutatásnak, főleg nagyvárosokban tapasztalat térfolyamatok kapcsán írják le a kutatók (Kovács T. 2009, Pallagst, K. 2010, Großmann, K. - Bontje, M. - Haase, A. - Mykhnenko, V. 2013). Magyarországon esetében is megfigyelhető a városzsugorodás mind a nagyvárosok, mind kisvárosaink esetében. A zsugorodást a demográfiai hanyatlás okozza, ami Magyarországon esetében közismert ténynek számít manapság városaink esetében. A magyar lakosság fogyása, elöregedése, egyes esetekben pedig a lakosság egy részének magas elvándorlása eredményezi városaink elnéptelenedését (Pirisi G. – Trócsányi A. 2006, Pirisi G. - Sókuti Zs. 2013).



2. ábra - A városzsugorodás lehetséges modelljei

A: kiinduló-állapot

- 1) A zsugorodás (többé-kevésbé) egyenletesen csökkenti a térhasználat intenzitását
- 2) A zsugorodás a peremek mentén okoz intenzív eróziót, kisebb részek leszakadásával, szeparálódásával jár
- 3) A zsugorodás a városi tér némely belső részén lesz kiemelkedően intenzív, perforációkat, zárványokat hoz létre.

(Forrás: Werner, P. 2007 ábrája alapján, a szerző szerkesztése)

Amint az a 2. ábrán is megfigyelhető, a zsugorodásnak többféle területi következménye lehet, a gyakorlatban természetesen gyakran a három, számokkal jelölt típus keverten, egymást erősítve lép fel. A perforációnak a 3. típust tekinthetjük. Ha megpróbáljuk a régiók szintjére alkalmazni a lenti ábrát (modellt), akkor elsőként egyértelműen a határok mentén történő kiüresedésre kell gondolnunk. A későbbiekben kifejtett történeti részben a dolgozat is utal arra, hogy alakultak ki a mai külső perifériák a trianoni határok mentén. Ezek a térségek a rendszerváltozás után differenciáltan változtak: a nyugati, és részben az északi (északnyugati) határfekvésű térségi integráció előtt nyitotta meg az utat, és fejlődési faktorrá vált, míg a nagyjából a Dunától a keleti és déli határok irányába a Muráig húzódó ív mentén fekvő térségek számára a lecsúszás folyamatos volt (Beluszky P. 1996, Faragó L. 2004, Lengyel I. 2007). Dolgozatunk azonban nem erre, hanem a hármas számmal ábrázolt folyamatra, a perforációra kíván fókuszálni.

A perforációt, mint a(z urbánus) földrajzi tér egy sajátos jelenségét, több külföldi kutató is leírta (Lütke-Daldrup, E. 2001, Sander, R. 2006, Florentin, D. 2010), főként az egykori NDK iparvárosai kapcsán. A perforáció itt szorosan összekapcsolódik a poszt-szocialista átmenettel, mert a városok egykori iparterületei leépülnek, a hozzájuk kötődő, munkások által lakott negyedek hasonlóan kiüresednek. Ez a folyamat „lyukakat” alakít ki a városi szövetben, ezt a folyamatot nevezzük perforációnak, a leszakadó/kiszakadó városrészek a perforált terek a városok területén.

A modellt Lipcse kapcsán alkották meg elsőként. A város lakossága tulajdonképpen már a világháború előtt elérte demográfiai pályájának csúcsát, 1933-ban még 700 000 lakost számoltak Lipcsében, ez a szám ettől az évtől kezdve fokozatosan fogyott. A millennium idejére a város népessége 500 000 főre zsugorodott, de ez a jelentős csökkenés főleg az államszocializmus eredménye, melynek utóhatásaként a '90-es években az egykori NDK tartományai jelentős lakosságvesztésen mentek keresztül. Mindemellet az intenzív migrációt a korábbi ipari funkciók leépülése is tovább fokozta, az ipari lakosság új munkahely reményében elhagyta a nagyobb ipari városokat. Lipcsében, ahogy sok más poszt-szocialista nagyvárosban is (Kovács Z. 1999, Hirt, S. 2013), az intenzív szuburbanizáció is hatással volt a városi terek kiüresedésére. Ezek a demográfiai és térszerkezeti változások gyakorlatilag egy évtized alatt zajlottak le a városban (Lütke-Daldrup, E. 2001, Sander, R. 2006, Florentin, D. 2010).

Lipcse városában a gyors és dinamikus zsugorodás következtében a városszövet felszakadozott, perforált városrészek, terek keletkeztek. Az ottani várostervezés ezeket kedvezően tudja hasznosítani, parkosítja, múzeumokat és rekreációs öveket, helyszíneket alakít ezekből az

urbánus hiátusokból. A város működése szempontjából azonban rendkívül hátrányos ez a térbeli szakadozottság, a korábbi, működő és egységes városszerkezet már nem, vagy nagyon nehezen és sok munkával, áldozattal alakítható ki (Florentin, D. 2010).

Természetesen joggal tehető fel a kérdés, hogy egy a városi jellegű, települési léptékű terekre alkalmazott koncepció érvényes-e a sokkal nagyobb léptékű folyamatok leírására, elemzésére? A dolgozat voltaképpen azon a feltevésen alapul, hogy igen, mert bár a lépték más, a problémát kialakító folyamatok nagyon hasonlóak. A zsugorodó városokhoz hasonlóan a zsugorodó régiók is a népesség és a gazdasági erőforrások, funkciók folyamatos elvesztését élik meg, amelyet a jelentőség-vesztés, relatív, időnként abszolút hanyatlás, elvándorlás, általános lecsúszás jellemez. A feltételezésünk, hogy ez a hanyatlási folyamat, ahogy a városi tér szövetét is, a régiók struktúráját is térben egyenetlenül érinti.

Magyarország régiói kapcsán a lépték természetesen egészen más, mint az e tekintetben legjobban feltárt keletnémet városok esetében. Nem városrészekről, hanem településegységekről, kistérségekről beszélhetünk. A perforációt ebben a kontextusban olyan folyamatként értelmezzük, amelynek során a zsugorodó régió elveszíti belső kohéziójának egy részét, és a központok gyengülése miatt megbomló hálózatok már nem fedik le a régió külső határai által körbezárt terület teljes egészét. Másik irányból szemlélve: a perforáció áldozatául esett térség elveszíti a térségi-regionális hálózatokhoz fűződő kapcsolatainak döntő részét. Ez a folyamat több okra is visszavezethető, ezeknek a háttere történeti, gazdasági, társadalmi, infrastrukturális, de természeti tényezők összessége is lehet.

A településszerkezet sajátos elrendeződése elősegíti a perforációt. A városhálózat jelentősebb elemei túlzottan messze helyezkednek el egymástól ahhoz képest, hogy mekkora térszervező erővel (népességszámmal, gazdasági potenciállal, munkahellyel, vállalkozásokkal stb.) bírnak, a köztük elhelyezkedő területek pedig funkcióhiányos kisvárosokkal, vagy falusi jogállású alközpontokkal tarkítottak, amelyek javarészt strukturális problémákkal küzdő rurális terek gyenge központjai. Persze a nagyközpontok felemelkedése szükségszerűen magával hozza a központhoz tartozó periféria kialakulását is (Benko, G. 1996), Magyarország esetében inkább arról van szó, hogy a mindig gyenge vonzerővel és potenciállal rendelkező nagyvárosaink nem rendelkeznek kiterjedt vonzáskörzettel, ezért a közjük „szoruló” területek mindig is valamilyen periféria helyzetben voltak. A régió alakítása a központi hely „feladata”, vagy inkább lehetősége, az erős központi hely hiánya megakadályozza a regionális fejlődést (Fleischer T. 2001). Az új fejlemény véleményünk szerint az, hogy a jelenlegi térfejlődésben a mindig is aránylag gyengén integrált perifériák távolodnak a centrumoktól, ahogy a központok maguk is

erőforrásokat veszítenek, és az eleve gyenge kapcsolatok felbomlásának folyamata átlépett egy kritikus határt.

Másik fontos eleme a regionális szinten értelmezett perforációnak maga a megyerendszer. A közigazgatási fejlődés alapja több száz éven át a megye volt, a városok fejlődése a megye területével arányosan zajlott le, - tegyük hozzá: némelyik összevont megyénk esetében ezalatt nem a mai megyét kell értetni - többek között a mai magyar nagyvárosok méretét is erre a tényezőre vezethetjük vissza, azonban ez a megyei méretű fejlődés a régiók kialakulása/kialakítása kapcsán jelentős akadályt jelent. Egyrészt azért, mert egy több évszázados fejlődés eredményét, egy szervesen kialakult belső struktúrát kellene felbontani, a határok átvágása szimplán területi okokból nem lehet sikeres (Fleischer T. 2001). Ezt alátámasztja a tény, hogy az eddigi kutatások közül is kimutatta több vizsgálat azt, hogy a perifériaképződés megyei szinten jelentkezik, és a megyehatárok mentén található településeket érinti legerőteljesebben (Fábián Zs. 2008). Tehát Magyarország esetében, ha regionális különbségekről beszélünk, akkor nem csak az egyes régiók közti különbségekre kell gondolnunk, hanem a régióon belül kialakuló erős kontrasztokra, a régióon belüli fragmentációra is (Faragó L. 2004, Nemes Nagy J. - Tagai G. 2009).

A perifériaképződést persze nem kizárólag a megyehatárookra szorítkozik, a megyéken belül elhelyezkedő belső perifériák kialakulásának okai azonban hasonló háttérűek: ezek a településcsoportok, térségek funkcióhiányos és gyenge központok által vezérelt, infrastrukturálisán gyengén ellátott, demográfiai és gazdasági értelemben is hanyatló térségek (Tóth G. – Nagy G. 2013). A belső periféria a regionális térben tehát értelmezhető perforálódó térségnek, mert a térség központi helyektől való távolodása és ezáltal a regionális térkapcsolatokból való kiszakadásáról beszélhetünk.

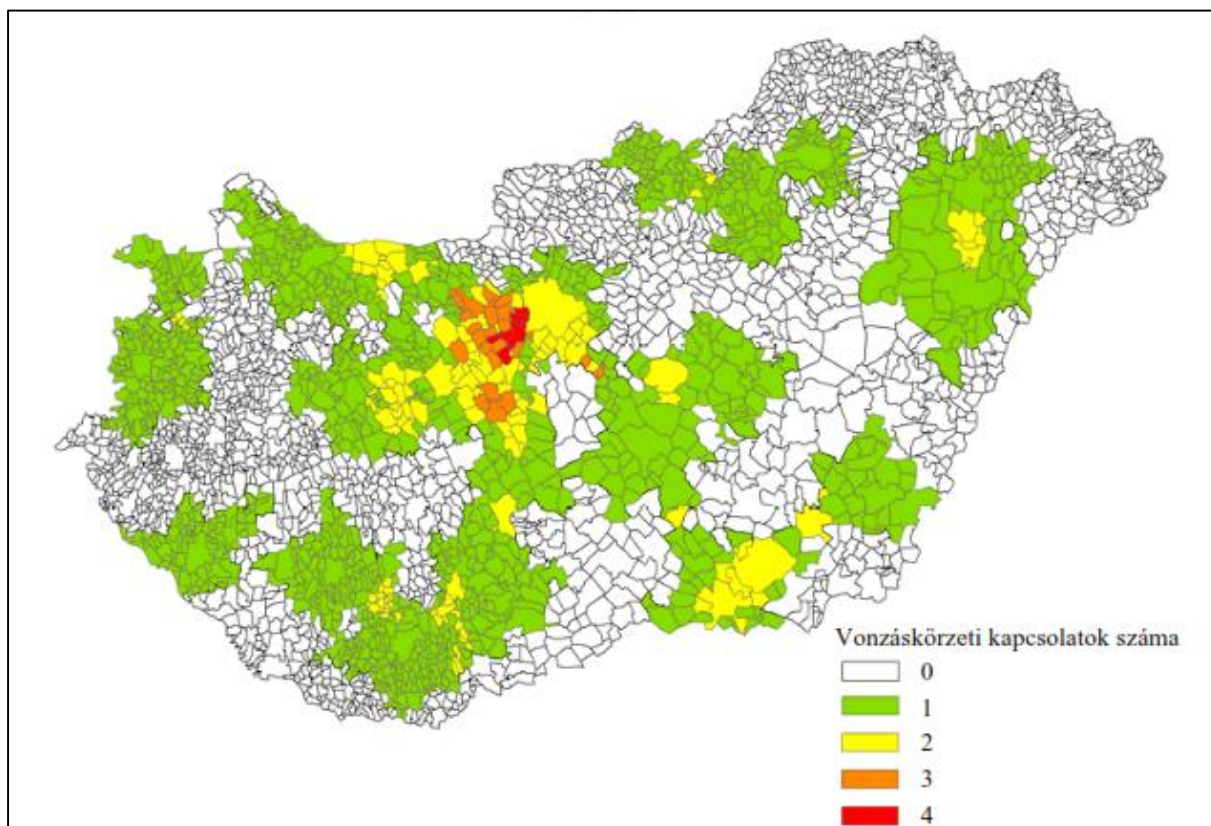
Gazdasági oldalról is értelmezhető és magyarázható a perforáció. Ennek okai a szocialista évekre és a rendszerváltásra vezethetők vissza, azonban e téma kapcsán nem elsősorban a nagyvárosok poszt-indusztriális átmenetét kell vizsgálni, hanem a vidéki gazdasági szerkezetváltás jellemzőit. A vidéki Magyarországot a szocialista évtizedekben döntően a termelőszövetkezetek uralták a primer szektor képviselőjeként, jelen volt néhány helyen a szekunder szektor is, de döntően a primer szektorban megtermelt alapanyagokra épülő élelmiszeripar vagy könnyűipar (ruha-, bőr-, konzervipar, stb.), volt itt jelen. A vidéki kisvárosok és nagyközségek a termelőszövetkezetekkel és csekély ipari tevékenységükkel valamennyire fenntartották a körjük épülő falusi tereket. A rendszerváltás során ez a rendszer megszűnt, a termelőszövetkezetek felbomlottak, az általuk megtermelt ipari nyersanyagok megszűntek, beszerzésük drága lett. A vidéki terekben azonban nem állt rendelkezésre semmilyen tőke, ami elősegíthette volna a

struktúraváltást, nagyon kevés helyen rendelkezett a központ olyan erőforrásokkal és olyan gazdasági tevékenységgel, ami tökevonzó képességgel bírt. Másik profilja a vidéki kisvárosoknak/központoknak az volt, hogy a nagyobb vállalatok leánycégeinek, raktárainak, kihelyezett termelőegységeinek helyszínei voltak. A rendszerváltás során ezek a kihelyezett termelőegységek zömmel megszűntek (Pirisi G. 2009), az anyacégek a megyeszékhelyeken, nagyobb városokban helyezkedtek el és ott vagy felbomlottak, vagy meg tudták tartani addigi pozíciójukat, erősítették, változtatták azt (Nagy G. 2007). A kisvárosi/alközponti terek tehát csekély gazdasági diverzifikáltsággal, korlátozott erőforráskészlettel, valamint méretükből adódóan kis mozgástérrel rendelkeznek, és a nagyobb központoktól való távolságok is nehezítik helyzetüket (Nagy E. - Nagy G. 2008). Ezekkel a folyamatokkal a város-vidék kapcsolatok tovább gyengültek, a vidék egyre jobban távolodott a központoktól, a központok nem erősödtek olyan mértékben, hogy a perifériára szoruló vidék leszakadását megakadályozhatnák, főként úgy, hogy saját struktúraváltásuk is nehezen ment/megy végbe (Nagy G. 2007).

A fent leírt folyamatok tehát véleményünk szerint perforációt idéznek elő a nagyszerkezeti terekben. Ezt alátámasztják különböző empirikus kutatások is, számos erre utaló eredményt ismerünk, még ha a perforálás kifejezést és a városföldrajzból átvett modellt tudomásunk szerint eddig senki nem alkalmazta a jelenség leírására. Fábián Zsófia például az egész dunántúli térséget mintaterületként véve a megyehatár menti településeket hasonlította a megyék belső településeihez, és a gazdasági fejlettség különböző mutatóit vizsgálta a két csoporton belül. Az eredmények minden esetben kimutatták, hogy a megyehatárok mentén hátrányosabb helyzetű településeket találunk, mint a megye központi városa körül elhelyezkedő települések esetében. A vizsgálat jelentősége nem csak a hátrányos térségek kirajzolása kapcsán jelentős előrelépés. Rámutat arra, hogy a vizsgálat elvégzése során már létező NUTS II. régiók közül három is a vizsgált mintaterületen helyezkedett el, nem csak a Dél-Dunántúlon (ahol egyébként szinte minden esetben a legrosszabb mutatók jöttek ki) és a Közép-Dunántúlon voltak éles különbségek, hanem a Nyugat-Dunántúli Régióban is, ami az egész ország szerkezetét tekintve egy dinamikusan fejlődő régiónak számít (Fábián Zs. 2008).

Egy másik fontos kutatást is kiemelhetünk, ami – bár nem ezt a fogalomrendszert használva, de voltaképpen – megmutatja a perforáció létezését a magyarországi terekben, ezt a vizsgálatot Tóth Géza és Nagy Zoltán végezték el, tulajdonképpen a magyar nagyvárosi régiók fejlődésével és vonzáskörzetükkel foglalkoztak. Az eredmények arra utaltak, hogy a magyar nagyvárosi régiók fejlődésnek indultak és kialakulóban van az általuk kialakított vonzáskörzet, mindezt térképeken is ábrázolták (3. ábra). Az eredmények kimutatják egyértelműen, hogy a

nagyvárosi vonzáskörzetek között vannak átmeneti zónák, amelyek nem kapcsolódnak be a regionális folyamatokba (Tóth G. - Nagy Z. 2013).



3. ábra - A nagyvárosok vonzáskörzeti kapcsolatainak száma

(Forrás: Tóth G. - Nagy Z. 2013)

Hogy szintetizáljuk a perforáció bizonyítására bemutatott érveket és jelenségeket a magyar térszerkezetben, a hazai területi folyamatok három fő jellemzőjét emelhetjük ki. Először is, a fent leírt jelenségek és térszerkezeti jellemzők ismeretében elmondhatjuk, hogy a Magyarországon nincs gazdaságilag homogén régió. A gazdasági átmenet a rendszerváltást követő években, mind a vidéki nagyvárosokban, mint a rurális terekben nehéz és hosszú folyamat, sok esetben nem is zajlott le, csak az egykori gazdasági tevékenység maradványai jelentek meg a településeken, településközi terekben. Így a szükséges hálózatok létrejötte is akadályokba ütközik. Ezen felül pedig demográfiai degradációval és az infrastruktúra kellő minőségének hiányával is szembe kell néznünk.

Másodszor, a modern gazdaság elhelyezkedése nem körzetekkel, hanem hálózatokkal írható le. Ahol át is ment a település a strukturális változásokon, az innováció orientált tevékenységet vagy egyedül, vagy egy másik, hasonló fejlettségű várossal összhangban volt képes

végezni. Ezáltal azonban vagy gyenge, vagy kifejezetten egyirányú kommunikációs kapcsolatok alakultak ki a térben. Azok a települések, térségek pedig, akik nem tudnak kapcsolódni ezekhez a hálózatokhoz egyszerűen kiesnek belőlük, leszakadnak.

Végül harmadszor, de semmiképpen sem utolsó sorban, a magyar gazdasági térszerkezet háromosztatú. Az első szinten a globális hálózat elemeit találjuk, vagy inkább csak elemét, ugyanis Budapest, mint Közép-Európa egy nagyvárosa tudott csak érdemben csatlakozni a globális piaci hálózatokhoz. A második szinten a kisebb kiterjedésű regionális hálózatokat találhatjuk. Ezek a magyar városhálózat nagyobb tagjait jelöli, mondhatni a régióközpontjainkat, ahol a tudás alapú ipar, a K+F ágazatok és az innováció jelen van. A harmadik szinten már a hálózatokból kimaradó, a dinamikus tengelyek közé szoruló, elmaradott térségek helyezkednek el, nevezhetjük ezeket perforálódott térségeknek, a régiók hiátusainak (Enyedi Gy. 2000).

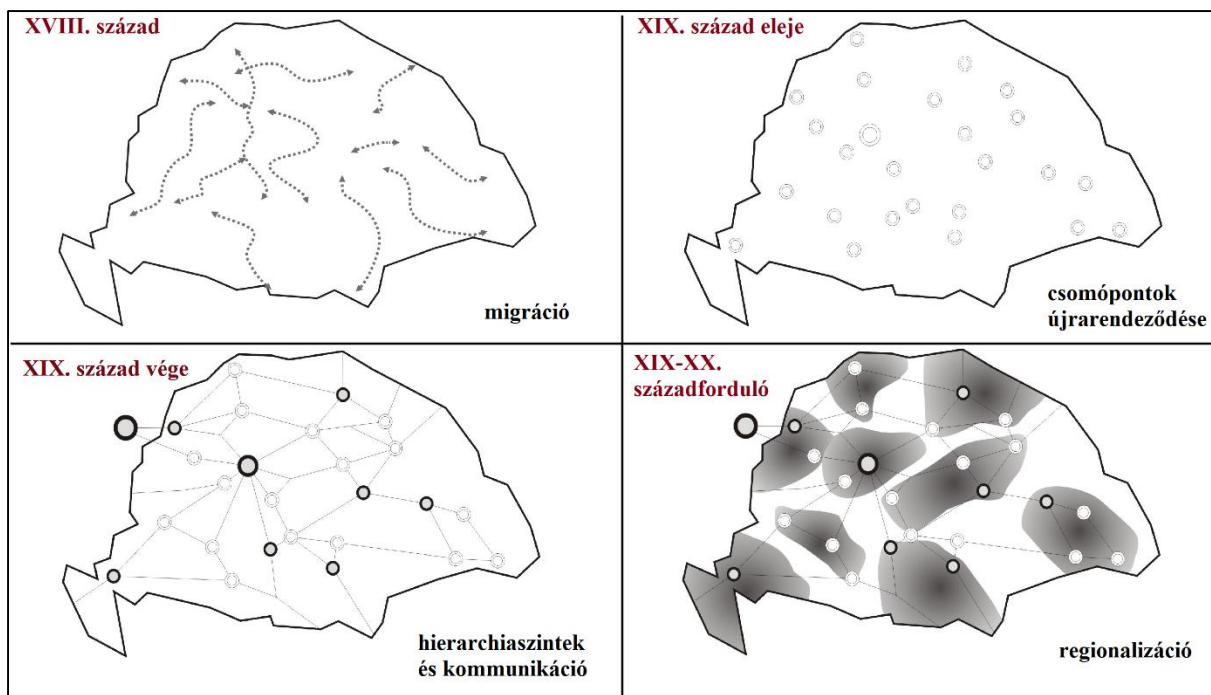
A perforáció a magyar regionális terekben feltételezéseink szerint létező jelenség. Ha meg szeretnénk határozni azt, hogy miben különbözik a periféria a perforációtól (márpedig erre szükség van, hiszen számos kutatás periféria-területekként említ meg olyan térségeket, amik a perforációs modell alapján már nem számítanak perifériának). Ha perifériákról beszélünk elengedhetetlen a centrum fogalma is, nem létezik a kettő egymás nélkül. Azonban ha perforációról beszélünk, az tulajdonképpen azt jelenti, hogy a perforálódó területek nem állnak kapcsolatban semmilyen jelentős központtal (vagy a kapcsolat rendkívül gyenge a központ funkcióhiányos volta miatt), így nem tud bekapcsolódni a regionális térfolyamatokba.

6. A magyar regionális fejlődés a múltban és napjainkban

A regionális fejlődés témakörében fontos figyelembe venni az időt, mint a regionális fejlődés egy elengedhetetlen alapfeltételét. Minden társadalmi jelenség kialakulásához időre van szükség (Tóth J. 2004), vegyünk egy államot vagy egy települést, mindkettő fejlődéséhez évszázadokra, néhány város esetében akár ezer éves fejlődésre volt szükség ahhoz, hogy elérje mai állapotát. Ezért nem hagyható figyelmen kívül a magyar területi fejlődés történelmi múltja, mivel az országban uralkodó regionális viszonyok és regionális térszerkezet a múltban lejátszódó térfolyamatok eredménye.

A magyar területi fejlődés a Peter Haggett által megadott regionális fejlődési sorhoz igazodva kerül kifejtésre, azonban a magyarországi területi fejlődés nem tükrözi pontosan azt a metódust, amit Haggett leír. A regionális fejlődés, ami a napjainkban uralkodó térszerkezeti tulajdonságokat eredményezte, a XVIII. századtól értelmezhető tekintettel a történelmi események hatására. A XVI. századig kialakult városhálózatot (ami ráadásul nem is tükrözött magas szintű polgárosodást és a nyugat-európai mintákkal szemben erősen feudális jelleggel bírt) a XVI. és XVII. század hadjáratai végérvényesen feldaraboltak. Azok a városok, amik átvészelték ezeket a századokat, főként a védelemre és a saját fenntartásra rendezkedtek be. Így a XVIII. század elején egy kapcsolati hálótól mentes, vagy legalábbis rendkívül laza kötelékekkel összefűzött településrendszerrel rendelkezett a Kárpát-medence (Beluszky P. 1996). A csomóponti régiófogalomhoz igazodva a magyar városhálózat fejlődése is bekerül a kifejtésbe, mert a feltételezett régióközpontok fejlődése is meghatározó.

Mindebből kiindulva az első fázis (4. ábra) a térszerkezet fejlődésében az 1700-as években teljesedett ki. Az első fázis itt is az újra benépesülést hozó migráció, amely azonban az Oszmán Birodalom visszahúzódását követően még nem támaszkodhatott kommunikációs pályákra, vagy hierarchizált hálózatokra, mert bár voltak területi sűrűsödések a Kárpát-medencében, ezek főleg a vidéki terek népsűrűség-különbségeiből adódtak inkább. Ráadásul az újjáépítés ebben az évszázadban részben a török előtti idők állapotának rekonstruálását jelentette, ez pedig azt eredményezte, hogy zömmel gyenge hatósugarú, piaci-vallási központok kiépítéséről beszélhetünk, de erős regionális szerepkörű városokról aktív kommunikációval nem (Beluszky P. 1996). Ebben, a második fázisban már meglévő településrendszert írhatunk le, ahol a települések közti kapcsolatok gyengék, ez az első fontos fázis, ami eltér a haggetti régiófejlődési sortól.



4. ábra - A Kárpát-medence térfejlődési szakaszai Peter Haggett által meghatározott régiófejlődési szakaszoknak megfelelően

(Forrás: Haggett, P. alapján, a szerző szerkesztése)

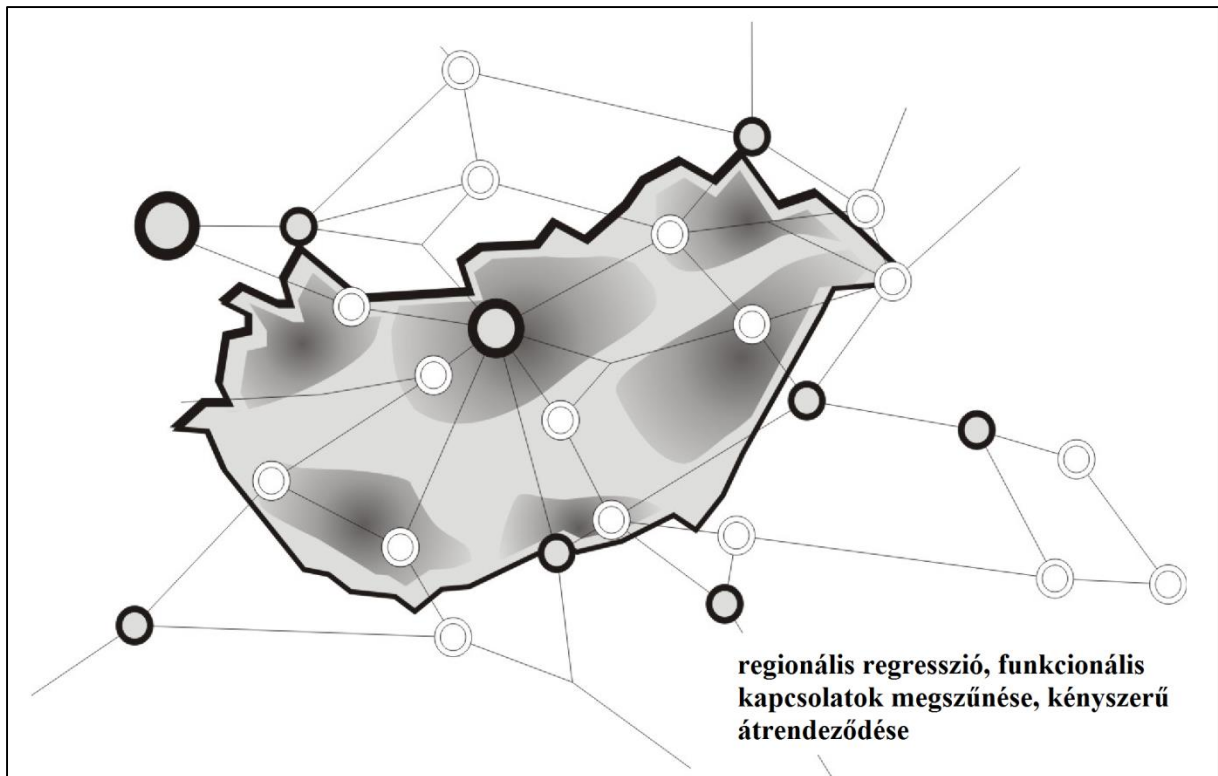
A regionális fejlődés következő szakaszában jutunk el ahhoz a fázishoz, melyben már létrejött a települések közti kommunikációs hálózat (4. ábra). Főleg a reformkort és a XIX. század eleji törekvéseket kell itt kiemelni, ebben az időszakban ugyanis az ország fejlesztése megnyilvánult a közlekedési útvonalak kiépítésében is. Ez az az időszak, amikor a városokban a polgárosodás is lendületet vesz, ami tovább serkentette a településközi kapcsolatok kiteljesedését. Persze a városfejlődést visszavetette az a tény, hogy ez a polgárosodás egy nehézkes folyamat volt, a polgárság vékony rétege pedig nem rendelkezett elég tőkével, hogy városainak szerepkörét kiteljesíthesse. Ennek ellenére is előremozdulásról beszélhetünk, mert a területi vetülete ennek a folyamatnak mégis egy aktív hálózat kialakulása volt, de ez nem jelenti feltétlenül a városok gazdasági megerősödését is (Beluszky P. 1996). Elérkeztünk tehát a Haggett által leírt harmadik szakaszhoz, melyben a kommunikációs csatornák településrendszerré kovácsolták a térszerkezet eddig külön álló csomópontjait.

Ezt követően, a közmegegyezés szerint nagyjából a kiegyezés időszakától már újabb fázisról beszélhetünk, amelyben a városok közti hierarchia kialakult, és az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között kiteljesedhetett a magasabb hierarchiaszintű városok erősödése a gazdasági és polgári átmenettel (4. ábra). A térszerkezet fejlődése ezen a ponton felgyorsul, a központi városok lakossága növekedni kezd, ezzel együtt pedig növekedik a városi funkciók száma

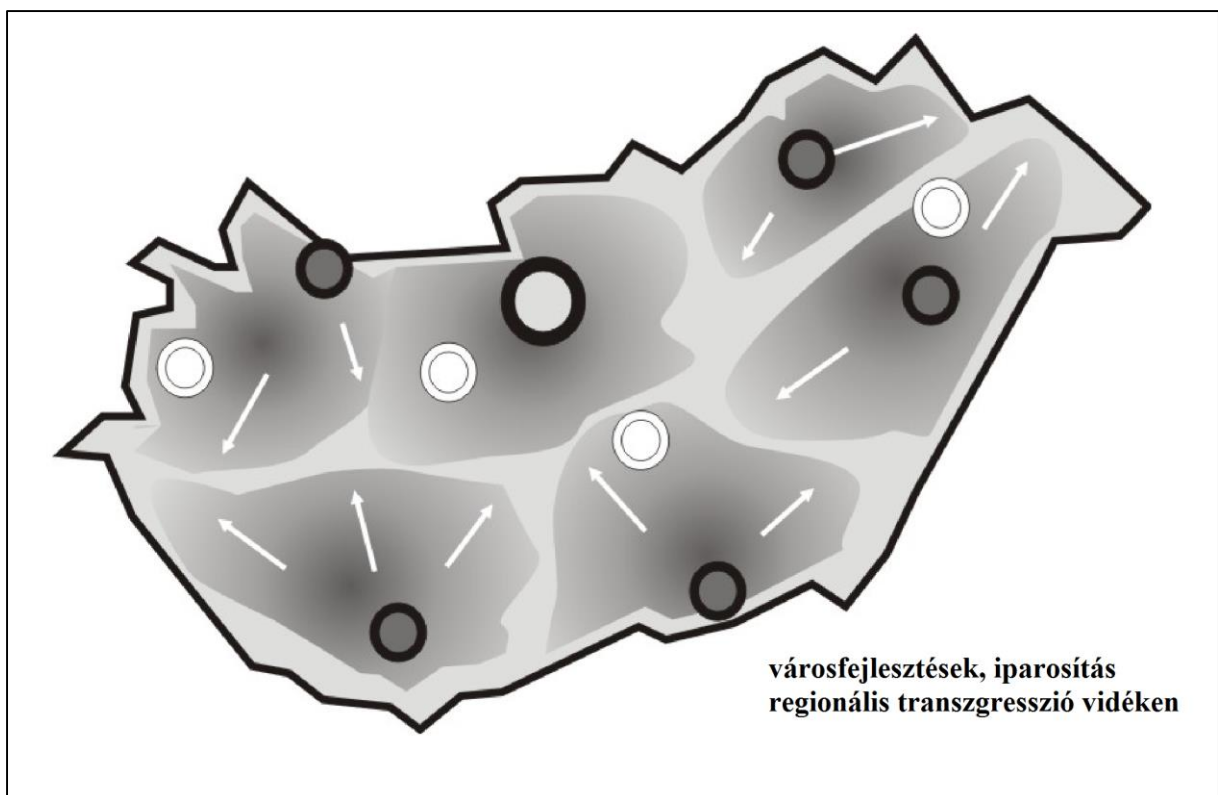
is egy-egy nagyvárosban. Azonban a vidék fejlődése ebben a szakaszban is nehézkes és lassú folyamat az agrárdolgozók rendkívül magas arányából kifolyólag. A rurális, elmaradott teremből, mint oázisok a sivatagból, úgy emelkedtek ki és fejlődtek a városok. Ez a kettősség jellemzi a dualizmus kori térfejlődést a Kárpát-medencében (Beluszky P. 1996). A régiófejlődés folyamatában a negyedik fázisnál tartunk, ahol el tudjuk különíteni egymástól a különböző hierarchiaszintű városokat.

A XX. század elején már a Haggett által meghatározott fejlődési sor ötödik szakaszáról beszélhetünk, amiben a magasabb hierarchiaszintű központok vonzáskörzettel rendelkeznek, ezáltal megindul a regionális fejlődés (4. ábra). Budapest mellett tíz vidéki nagyváros rendelkezik régiókezdeménnyel (mert ezek inkább kezdetleges régió magok, mint erős régiók) (Tóth J. 2004), ezek Pozsony, Kassa, Debrecen, Kolozsvár, Arad, Temesvár, Újvidék, Szeged, Zágráb valamint Pécs. Ezek közül is csak öt nagyváros rendelkezett az akkori értelemben vett regionális funkciók közül az összessel, ezek zöme a mai határon kívül esik (Beluszky P. 1990). Természetesen a központi, Budapesti régió volt már ekkor a legerősebb, mint fővárosi régió, Budapest fejlődése ebben az időszakban is túlszárnyalta a vidéki városok előmenetelét. Tehát a Kárpát-medence térszerkezetében a XX. század első évtizedében már beszélhetünk regionális szakasról, azonban ez a fejlődési tendencia a későbbiekben megszakad, és a térfejlődés ezek után nem tudja teljes mértékben elérni ezt a fejlődési szintet (Faragó L. 2004).

Az 1920-as trianoni békeszerződésben az új határok létrehozásával megszakadt a fejlődés eddigi tendenciája, a kialakult régiókezdemények területét kettészelte, vagy teljesen leválasztotta az ország új államterületéről a trianoni határ, valamint problémát jelentett az is, hogy az igazi, teljes körű regionális funkciókkal rendelkező nagyvárosaink elszakadtak, ez drasztikusan visszavetette a regionalizációt (Tóth J. 2004, Faragó L. 2004). Mindemellett az új határok mentén elhelyezkedő területek funkcionális kiüresedését is tapasztalhatjuk, a határ menti kapcsolatok szinte teljesen megszűntek (5. ábra). Mi az, ami megmaradt? Egyrészt Budapest és a központi régió szinte érintetlen ekkor, ez is veszített vonzáskörzetéből területeket, mégis Budapest központi szerepe megmarad, még ha a fejlődésének igen jelentős gátat szab az a tény, hogy egy nagyhatalomként értelmezhető gazdasági integráció társközpontjából egy közép-európai kisállam fővárosává lép vissza. Vannak vidéki nagyvárosok is, amik rendelkeztek korábban regionális funkciókörrel (Pécs, Szeged, Debrecen), közülük azonban mind veszített regionális teréből, valamint a budapesti vonzás is hatással volt rájuk. Rájuk kívül a megye jogú városok képviselik a nagyobb funkciókörrel rendelkező városok sorát, erejükben azonban még gyengék. Ebben a szakaszban tulajdonképpen visszalépett az ország térszerkezete egy fázist, visszatértünk a különböző hierarchiaszintű városok és központi helyek fázisába.



5. ábra - A hazai térszerkezet alakulása a trianoni békeszerződések hatására
(Forrás: Haggett, P. alapján a szerző szerkesztése)



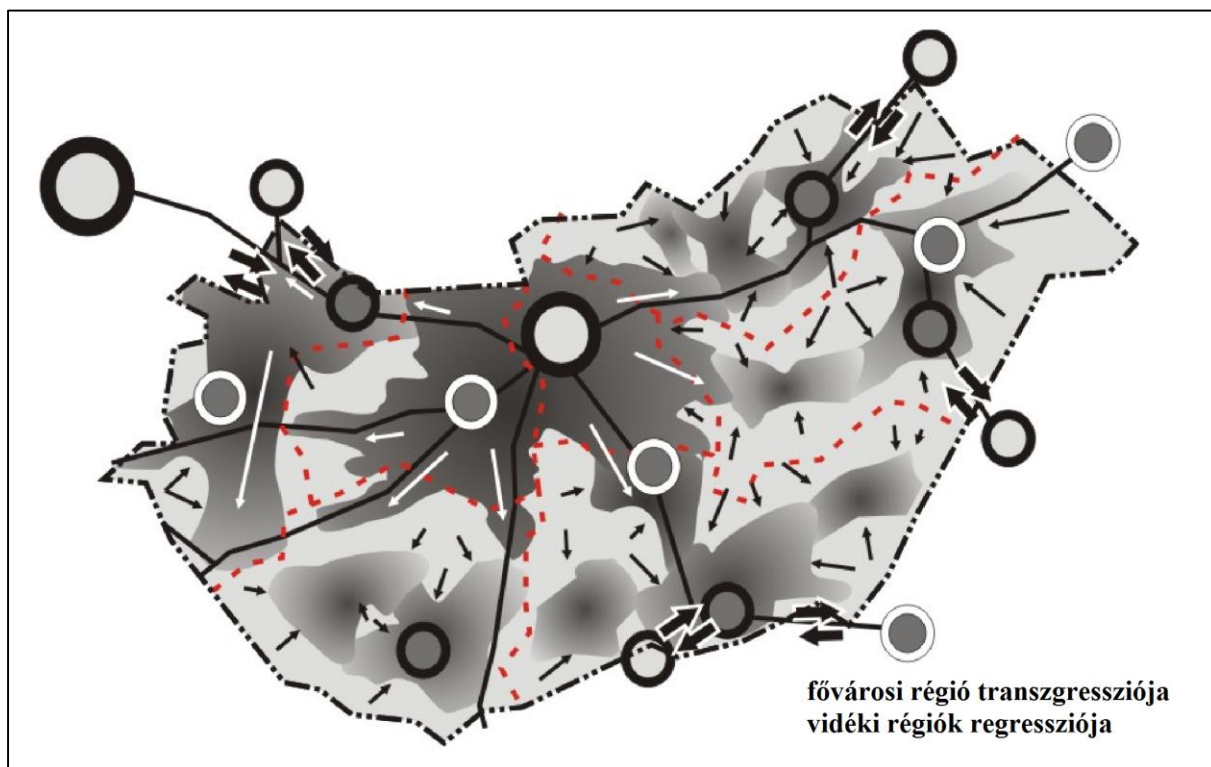
6. ábra - Az államszocializmus és a városok iparosításának hatása a regionális fejlődésre
(Forrás: Haggett, P. alapján a szerző szerkesztése)

A következő, regionális fejlődés szempontjából fontos időszak a XX. század második fele, a szocialista iparosítás ideje, mely során a vidéki nagyvárosok a nagy volumenű ipari beruházásoknak köszönhetően új erőre kaptak és regionális értelemben megerősödtek (6. ábra). Vonzáskörzetük alapját a bennük fejlődő ipar és az ezáltal létrejött munkahelyek jelentették, ezen kívül saját lakosságuk is a többszörösére duzzadt. Ebben az időszakban a szocialista vezetésnek is voltak törekvései a regionalizációra, az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióban megnevezték a regionális központokat, és megindult a regionális tervezés, azonban a folyamatnak 1975-ben vége szakadt (Faragó L. 2004). Ez egy irányított intézkedés volt, mégis érdemes megemlíteni, egyrészt, mert keresték az akkori kutatók a régiókat Magyarországon, másrészt annak ellenére, hogy kijelöltek régiókat, ezzel az irányított intézkedéssel nem tudtak tovább lépni.

A rendszerváltás újra átalakította az amúgy is gyengén felépült rendszert, a nagyvárosok ipara leépült, a strukturális válság nem csak a városi lakosságot, hanem a város által vonzott vidéki lakosságot is érintette, mivel munkahelyük megszűnt, kapcsolatuk is elveszett a központtal. A rendszerváltás abszolút nyertese térszerkezeti értelemben Budapest, fővárosunk ugyanis még a szocialista évtizedekben több nyugati kapcsolatra és külföldi tőkére is szert tett, ráadásul a városban a gazdasági szerkezetváltás már ebben az időszakban lezajlott, Budapest a rendszerváltás időszakában már egyértelműen tercier ágazatokból szerezte bevételeit legnagyobb arányban (Enyedi Gy 1994, Barta Gy. 2002). Ennek hatására a budapesti régió a rendszerváltást követő években napjainkig „transzgresszió” esett át, regionális területe egyre kiterjedtebb. Ezzel párhuzamosan a vidéki régiók területén „regresszió” tapasztalható, nem csak a főváros hegemoniája miatt, hanem a vidéki funkcióhiányosság és sikertelen struktúraváltás következtében is. Bizonyos határkapcsolatok megerősödtek, ami elősegítheti a regionális fejlődést, azonban a legfontosabb ezek közül az észak-nyugati összeköttetés, amely a fővárosi régiót erősíti tovább (7. ábra).

Tehát a XXI. század elejére Magyarországon, a térszerkezet eddigi fejlődése alapján nem, vagy csak nagyon gyenge régiókról beszélhetünk, Budapest és a központi régió kivételével. Miért nem teljesedhettek ki soha a régiók Magyarországon? Egyrészt azért, mert a vidéki nagyvárosok nem rendelkeznek azzal a térformáló erővel, ami ezt megalapozhatta volna, másrészt Budapest túlsúlya elnyomja a vidéki regionális folyamatokat. Ezen kívül, mivel vannak olyan területek az országon belül, amik véleményünk szerint soha nem estek bele igazán egy regionális központ vonzásába sem, ezek a leszakadó, perifériális területek hazánkban, amelyek napjainkban sem képesek bekapcsolódni a regionális folyamatokba. És végül, de nem utolsósorban, a megyerendszer, mint évszázados közigazgatási hagyomány sem támogatta, hanem

inkább gátolta a regionális fejlődést (ennek részletesebb elemzése a későbbi fejezetekben kerül kifejtésre).



7. ábra - Magyarország főbb térszerkezeti folyamatai a rendszerváltást követő években

(Forrás: Haggett, P. alapján a szerző szerkesztése)

A XXI. század első éveiben Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozásra készült, területi értelemben ez az Európai Unió statisztikai térfelosztási rendszeréhez való alkalmazkodást is jelentette. Megkezdődött a régiólehatárolás lehetőségeinek leltározása. Bár számos javaslat született, a 2004-es csatlakozásra a három megyés régiók rendszerét választotta a politikai vezetés (három megye egy régió), ami nem felel meg a csomóponti, alulról szerveződő régiófogalomnak, csupán a közigazgatási statisztikai típusnak (Tóth J. 2004).

A mai NUTS II-es régiókat leszámítva nem egyértelmű, hol helyezkednek el és milyen formában Magyarország régiói. Számos kutatásban Budapest hegemoniája és a vidéki városok alárendelt helyzete tükröződik, ezek a kutatási eredmények azt mutatják, hogy az országban egy erős és funkcionálisan jól működő régióról beszélhetünk, ez a Budapest köré szerveződő Központi Régió, a többi vidéki központ térszervező ereje Budapest kontrasztjában olyan gyenge, hogy szinte csak saját megyéjére fejt ki hatását (Nagy G. 2011, Kincses Á. - Tóth G. 2012). Itt megint utalhatunk Enyedi György magyar térelméletére (ld. regionális perforáció),

mely szerint a magyarországi térszerkezet háromosztatú. A három szint közül egyet emelhetünk csupán ki, amely a nemzetközi hálózatok tagjaként jelenik meg, ez Budapest. A többi városunk és központunk csupán lokális szinten jelenik meg a gazdasági térfolyamatokban (Enyedi Gy. 2000). Ezek alapján jogos a kérdés: kialakultak-e Magyarországon a régióképző csomópontok? Ha igen, hol vannak? A körjük szerveződő régiók lefedik-e a teret maradéktalanul? És ha nem fedik le, hol vannak a leszakadó (perforálódó) terek?

7. Az országos és regionális térszerkezet jellemzői Magyarországon

Magyarország főbb térszerkezeti jellemzői és tagoltsága a téma szempontjából kiemelkedő szerepet játszanak, mert a mai regionális beosztást a térszerkezet sajátos tulajdonságai (is) magyarázzák. A magyar térszerkezet trendjei közül ezen dolgozat keretei között most csak a talán leglényegesebb vonásokat igyekszünk kiemelni, ezek közül néhány tulajdonságot már bemutatunk az előző fejezetben (A magyar regionális fejlődés a múltban és napjainkban). Foglalkozni kell elsősorban a főváros, Budapest hegemoniájával és kiterjedésével, ennek kapcsán a főváros-vidék kapcsolatrendszerrel, ezt követően pedig a vidéki városokkal illetve perifériájukkal, végül a Dél-Dunántúl sajátos strukturális helyzetével.

Budapest „vízfejűsége” nem ismeretlen, a szakirodalomban gyakran tárgyalt, időnként vitatott jelenség, ráadásul a hétköznapi térhasználat során is észlelhető a főváros „szívó” hatása (Dövényi Z. – Kovács Z. 2006, Lengyel I. 2007, Nagy G. 2011). A város korai gazdasági struktúraváltása, ami már a szocialista időszakban lezajlott, hozzásegítette, hogy a rendszerváltást követően jelentős nemzetközi kapcsolatokkal és külföldi tőkével megerősítse országon belüli, és ezzel együtt Közép-Európában betöltött helyzetét is (Enyedi Gy. 1994, Barta Gy. 2002, Dövényi Z. – Kovács Z. 2006). Eközben a vidéki nagyvárosok gazdasági struktúraváltása jórészt sikertelennek bizonyult, mert a rendszerváltást megelőző évtizedekben nem készültek fel kellően a piacgazdaságra. Gazdasági szerkezetüket zömmel az ipari ágazatok jellemezték, ezen belül a kitermelő ipar (szén- és uránérc-bányászat), valamint a kitermelt nyersanyagok feldolgozására épülő ágazatok domináltak. A rendszerváltást követő években ezek az ágazatok szinte kivétel nélkül leépültek a vidéki nagyvárosokban, súlyos strukturális válságot és munkanélküliséget okozva, nem csak a városokban, de azok vonzásában lakó népesség számára egyaránt (Pirisi G. – Trócsányi A. 2006, 2012). Egy másik megközelítés szerint, hiányzott (és hiányzik) belőlük az innováció-alapú, valódi felzárkózást hozó fejlődés beindulásához és hosszú távú fenntartásához szükséges, a tőkét, munkaerőt és adaptációs kapacitásokat illető „kritikus tömeg” (Lengyel I. 2007). Emiatt a korábban a szocialista iparosítás élharcosaiként ünnevelt vidéki városok relatív, sok esetben abszolút értelemben is hanyatlásnak indultak, jelentős munkanélküliséggel, kiterjedt barna mezőkkel rendelkeznek, a váltás pedig sok helyen az azóta eltelt több mint két évtized alatt sem zajlott le sikeresen (Lengyel I. 2007).

Ez a sajátos kettősség az országban aránytalanul megnövelte a főváros szerepét, miatt a vidéki városok jelentősége csökkent. Ez alól a tendencia alól talán csak Győr, Székesfehérvár és a nyugati országrész jelent kivételt, egyrészt a kedvező fekvés (nyugati közelség), másrészt Budapest közelsége miatt. A legkedvezőbb tényező azonban az volt, hogy a szocialista

időszakban ezen a területen olyan iparágak uralkodtak, amelyek versenyképesebbek voltak a rendszerváltás időszakában és az azt követő években is. Ezekkel a tulajdonságokkal Győr és az északnyugati országrész magukhoz tudták vonzani a külföldi befektetőket, főként a gépgyártás, a nagyobb autógyárak képviselőit. Tehát ez alapján az ország két nagy részre bontható: az egyik a nyugati és központi (fővárosi) magterület, ami nyugat-európai vonásokat és dinamikusan fejlődő gazdaságot tükröz, a másik pedig a stagnáló vagy egyre erősebben a perifériára szoruló, vidéki Magyarország, ami felöleli a Dél-Dunántúlt, valamint a Dunától keletre eső területeket (Rechnitzer J. – Csizmadia Z. – Grosz A. 2004, Lengyel I. 2007, Lengyel I. 2012, Tóth G. – Nagy Z. 2013). Ez utóbbiak persze nem tekinthetők homogén értelemben perifériának (mint ahogy a Nyugat-Dunántúlt sem centrumnak), éppen csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy ezen térségek központjait és perifériáit egymással összevetve a különbség nyilvánvaló és jelentős lesz.

Egy térszerveződési szinttel lejjebb, a vidéki Magyarország térszerkezeti jellemzőit vizsgálva újra erős kontrasztokat találhatunk. A vidéki terekben akár egy régióközponttól, akár megyeszékhelyről vagy megye jogú városról beszélünk, a nagyvárosok vonzásintenzitása nem lép túl a megyehatárokon, vagy csak nagyon csekély mértékben (Nagy G. 2011, Tóth G. – Nagy Z. 2013). Miért nem tudnak ezek a városok valódi regionális központtá válni? A vidéki nagyvárosaink napjainkban is a poszt-indusztriális átmenet nehézségeivel szenvednek, mi több, legtöbbjükben jelentős demográfiai problémák is megjelentek (zsugorodás, ld. „A perforáció jelensége és a perforált régió koncepciója” című fejezetben). Ennek ellenére a megyeközpontok foglalkoztató képessége még mindig sokkal nagyobb, mint saját megyéjük egyéb területein, kistérségein működő kisebb központoké.

A területi aránytalanság a megyehatárok mentén jelentkezik leginkább (természetesen nem minden esetben), ahova már nem ér el egyik vagy másik megyeszékhely vonzása. Jellemzően városhiányos, funkció nélküli terekről beszélhetünk itt, melyek távol esnek a nagyobb városok mellett a fő közlekedési útvonalaktól is, elérhetőségük gyenge (és ahogy a korábbi fejezetekben is láthattuk, ez nem csak a megyehatárok menti területek sajátossága, hanem a megyéken belüli, belső perifériák is ezekkel a vonásokkal rendelkeznek). A központok hiánya általában súlyos problémák formájában is jelentkezik: magas a munkanélküliség, képzetlen lakosság, jellemző az elöregedő népesség, a meglévő kisebb központok funkcióhiányosak. Mivel a nagyvárosok vonzása előreláthatólag nem fog a jövőben sem kiterjedni ezekre a területekre (hiszen éppen hanyatlásukra van egyre több bizonyíték), várhatóan ezek leszakadása tovább folytatódik, ez pedig tovább nehezíti a regionális fejlődést (Fleischer T. 2001, Erdősi F.

2005, Nemes Nagy J. – Tagai G. 2009, Tóth G. – Nagy Z. 2013). Ezen felül a megyék különböző fejlődési szintje és eltérő fejlődési pályája is nehezíti a regionális egységesülést (Baráth G. - Molnár B. - Szépvölgyi Á. 2001).

A regionális térszerkezet egy másik gátja maga a térbeli zsugorodás, ami a negatív demográfiai jellemzők eredménye. Minél alacsonyabb szintet vizsgálunk a településhierarchiában, annál jelentősebb zsugorodást tapasztalhatunk. Regionális léptékben ez nem jelentene feltétlenül problémát, amennyiben a központok jelentősége és súlya növekedne, ebben az esetben egy csomópont koncentrációról beszélhetnénk, ami egy erősödő regionális térszerkezetet hozna létre, ha a csomóponti régió fogalmából indulunk ki. Ehelyett a vidéki nagyvárosok és kisebb központok fokozatos leértékelődését és zsugorodását tapasztalhatjuk, ez pedig felerősíti a rurális térségek leszakadását is. A regionális térszerkezet tagjai fokozatosan távolodnak egymástól (Benko, G. 1997, Nagy G. 2007, Pirisi G. – Trócsányi A. 2012, Pirisi G. - Sókuti Zs. 2013).

8. A Dél-Dunántúl térszerkezete, annak sajátosságai

A Dél-Dunántúl térszerkezete rendkívül változatos és tagolt, természeti, társadalmi, gazdasági, és infrastrukturális tulajdonságait tekintve egyaránt. A nagytérség egyrészt egy zárt rendszert alkot, északról a Balaton, keleti oldalról a Duna, délről pedig a Dráva egy országhatárral együtt is elkülöníti (Nemes Nagy J. 1994, Pirisi G. – Trócsányi A. 2006, Vargha I. 2007). A vizsgált régió tehát részben természeti, részben politikai határok által elszigetelt egységet alkot. A külső „elszigeteltség” mellett – hiszen határai közül a Dráva, a Duna és a Balaton is jelentős közlekedési akadályt jelent – a belső tagoltság is jellemző a Dél-Dunántúlra természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból is. De ha ennyire tagolt ez a tér, beszélhetünk-e egyáltalán regionális léptékben szerveződő térszerkezetről? A Dél-Dunántúl térstruktúrájának rövid elemzésében erre keressük a választ, illetve mivel ez a vizsgálati területünk, fontos feltárni ezen terület regionális térfolyamatait.

Természetföldrajzi adottságait tekintve rendkívül változatos tájakat találunk, a térség nagy része dombság, ezen kívül a Mecsek hegység is tovább bontja a teret, illetve síkságok is találhatóak észak-keleti, valamint déli peremterületeken. Ez a sokszínű, változatos táj eredményezte a társadalom elszórt, mozaikos elrendeződését is. A Dél-Dunántúl jelentős része tipikus aprófalvas térség, főleg a baranyai és a somogyi területek, emellett a városi jellegű és jogállású települések mind száma, mind minősége nem elégíti ki a vidék funkció-ellátását (Pirisi G. – Trócsányi A. 2006). A térség településhálózata tehát elaprózott, a városok száma alacsony, bár növekedik, mégis a kis lakosságszámú települések várossá nyilvánítása nem segít a funkcióhiányos terek felzárkózásában. A középvárosi állomány gyakorlatilag hiányzik (Vargha I. 2007), a legnagyobbak a kisvárosok közül pedig változatos képet mutatnak annak kapcsán, hogy lakosságuk és gazdasági teljesítményük növekvő, vagy csökkenő tendenciát mutat (Paks, Komló, Siófok). Minden esetre a kisváros-állomány differenciációja, valamint a kisvárosok köré szerveződő funkcióhiányos aprófalvak sorsa a távolodás, illetve a leszakadás (Pirisi G. – Trócsányi A. 2006).

Három „nagyváros” található a régióban, ezek Pécs, Kaposvár és Szekszárd, méretüket és gazdasági erejüket tekintve is ebben a sorrendben, melyek közül Szekszárd csak a legnagyobb kisvárosként központja az egyik legkisebb megyénknek. A régió modernizációs csomópontjai ezek a városok lehetnek, valamint a körük épülő agglomerációs települések. Mellettük fontos innováció befogadó település/térség Tolna megye esetében Paks, mint energetikai központ, illetve a Balaton parti települések, mint idegenforgalmi tengely, alkotják a Dél-Dunántúl gazdasági központjait (Nemes Nagy 1994). Azonban ezen városok közül sem rendelkezik

mindegyik magas innováció adaptációs képességgel, közülük több is még napjainkban is a posztindusztriális átmenet okozta strukturális válsággal szenved (Pirisi G. – Trócsányi A. 2006). Azonban a kisvárosokkal és a rurális, leszakadó terekkel szemben az innováció befogadó képessége még így is magasabb ezeknek a csomópontoknak. Mivel a Dél-Dunántúl településrendszere és gazdasági jellemzői is rendkívül kedvezőtlenek, a térségre (egy-egy kivétellel természetesen) jellemző a zsugorodás, a lakosság előregedése és a negatív vándorlási egyenleg (Vargha I. 2007).

A régió közlekedési infrastruktúrája sem mondható kedvezőnek. A természeti és települési elaprózottság következtében a közlekedési útvonalak elhelyezése nehéz feladat, jellemző a térségre a zsákrendszerű közúthálózat. A vasútvonalak vezetése még problémásabb volt a domborzat tagoltsága miatt, így vasúti közlekedés számos esetben jelentős kerülőket tesz az ideális irányokhoz képest (ld. Budapest-Pécs), és a természeti adottságokat követő, tekervényes mellékvonalak közül sokat már be is zártak. A főútvonalak felfűzik a városokat és összekötik őket, mégis a másodrendű és harmadrendű utak szerkezete sugárszerű és az aprófalvakban elvégződik, sok esetben a települések nem állnak összeköttetésben egymással annak ellenére, hogy szomszédosak (Beke J. 1991, Vargha I. 2007).

A Dél-Dunántúl térszerkezetét meghatározó elemek közül tehát több esetben is, számos nézőpontból azt látjuk, hogy a belső tagoltság, a településhálózat urbanizálatlansága és a gazdasági fejlődést akadályozó tényezők komoly térbeli akadályokat jelentenek, külön-külön, de együtt is. A belső, illetve külső perifériák így több helyen is felbukkannak a térszerkezetben, ez pedig akadályozza a regionális fejlődést.

9. Kísérlet a perforáció empirikus igazolására

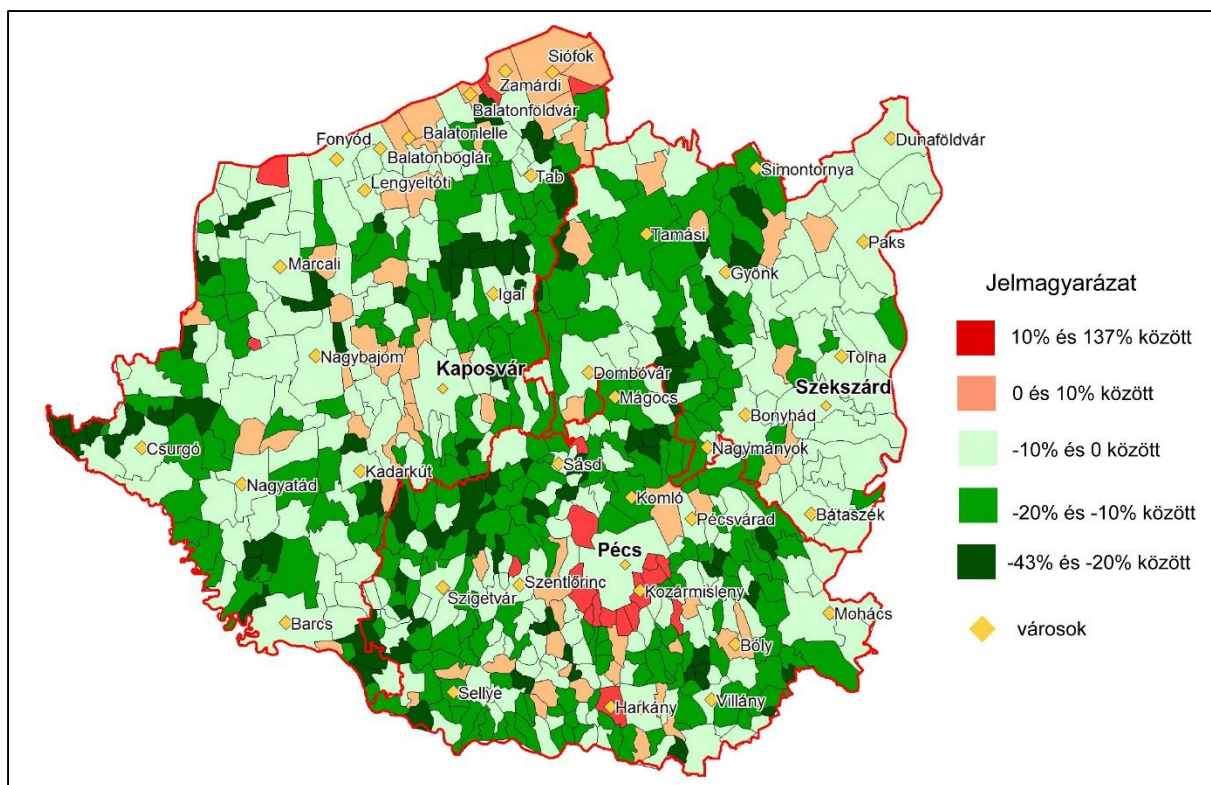
Bár az előzetes szakirodalmi kutatás során számos olyan eredményt találtunk, amely alátámasztani látszott a perforált régiók koncepcióját a magyarországi térfolyamatokban, szükségesnek látszott a részletesebb vizsgálat.

A dolgozatban a KSH népszámlálási adataival dolgoztunk, melyeknek a két népszámlálás (2001 és 2011) közt bekövetkezett változásait vizsgáltuk települési szinten. Ennek megfelelően több változót is megvizsgáltunk, például a népesség arányának változását. Ezzel a mutatóval egyrészt betekintést nyertünk a települések lakosságának csökkenő vagy növekvő tendenciáiba, másrészt a Dél-dunántúli régió zsugorodásának mértékéről és területi eloszlásáról is részletes képet kaptunk. Emellett megvizsgáltunk bizonyos piaci szereplőket települési szinten, ezen belül is azt, hogy hol nőtt vagy csökkent ezek száma tíz év alatt. A piaci szereplők változásának vizsgálata választ adhat arra, hogy a települések mennyire integráltak a regionális hálózatokba gazdasági szerepüket tekintve. Feltételezhetjük, hogy azokon a településeken, ahol csökken a munkáltatók száma, a dolgozó lakosság munkahelyi ingázása nő ugyanebben az időszakban, azonban ezt nem tudhattuk biztosan, ezért 2001 és 2011 között a települések kiingázóinak arányváltozását is megvizsgáltuk. Ahol csökkent a kiingázók aránya, akár a helyben foglalkoztatottság növekedését is feltételezhetnénk. Ezért megvizsgáltuk a foglalkoztatottak össznépszségben mért arányának változását is a településeken, mert ha ez az érték csökken az évek során az ingázással együtt, akkor a település leszakadásáról beszélhetünk ismét.

Mivel a perforáció egy zsugorodó térben lezajló folyamat, így az elemzések első lépéseként megvizsgáltuk a népesség eloszlásának változását, mint a zsugorodás legalapvetőbb jelenségét. Első benyomásunk a lakónépesség arányának változása kapcsán az, hogy a Dél-Dunántúl egy zsugorodó, nagy általánosságban csökkenő lakossággal rendelkező makrotérség. A 8. ábrán ez látszik is, ahol a zöld árnyalatok a csökkenő, a vörös árnyalatok pedig a növekvő létszámú lakosságot jelölik a településeken. Mivel a természetes fogyás tíz éves értéke országos szinten is jelentős és dél-dunántúli szinten közelíti a 10%-os értéket, a lakosság csökkenése -10%-ig tulajdonképpen nem számít szembetűnő értéknek, még akkor sem, ha az országos átlag „csupán” -2% 10 éves mintában.

A nagyvárosokat övező agglomerációs övezetek egyértelműen kirajzolódnak, ez főleg Kaposvár és Pécs esetében szembetűnő, de Szekszárd körzetében sem látunk erősen csökkenő lakosságú településeket. Az agglomeráció Pécs esetében kimondottan intenzívnek mondható a két népszámlálás közt eltelt évtized alatt, a várost délről határoló települések egy gyarapodó félkörben helyezkednek el. Egy másik, mondhatni „hízásban” levő terület a Balaton part, ahol

főleg a keleti oldalon elhelyezkedő települések (Siófok, Zámárdi, Balatonföldvár stb.) növekedése tapasztalható, ez több okra is visszavezethető, lényegében az idegenforgalmi virágzásnak köszönheti ez a térség lakosságának növekedését, másrészt az M7-es autópálya ezeket a településeket összeköti Budapesttel és Székesfehérvárral.



8. ábra - A népesség arányának változása 2001 és 2011 között a Dél-dunántúli régióban
(Forrás: népszámlálási adatok alapján, a szerző szerkesztése)

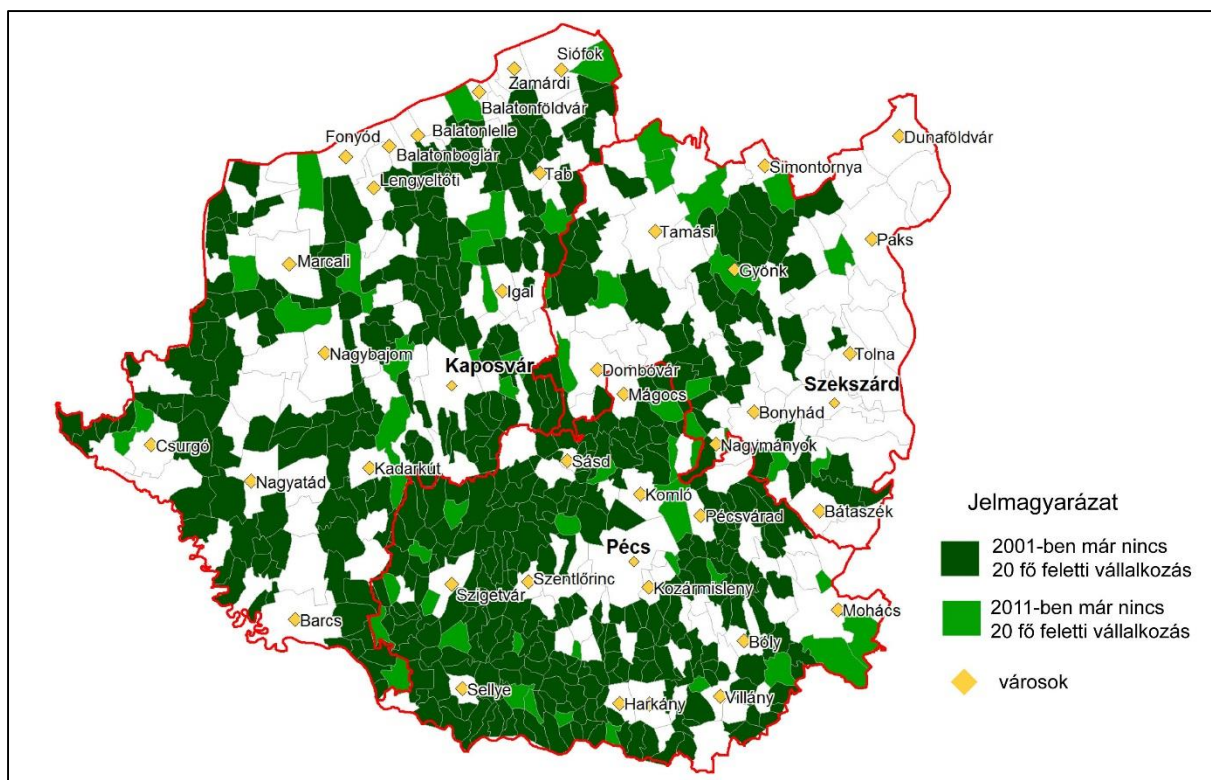
Ezek mellett kiemelhetők még a kisvárosok közül a „nagyobbak”, ahol is a nagyság kifejezhető lakosságszámban és gazdasági teljesítményben is, hol együtt, esetenként pedig külön-külön. De növekvő lakosságszámról már nem beszélhetünk, csak mérsékeltén zsugorodó településcsoportokról, amelyek beleesnek a 10%-os csökkenést nem meghaladó települések sorába. Egyrészt láthatunk egy kelet-tolnai tengelyt, amely a Duna parti városok és települések sorát jelöli Dunaföldvártól Mohácsig, Paksot is ide számítva. Másrészt Somogy megye középnyugati területein találunk még egy, a kelet-tolnaihoz hasonló, mérsékeltén zsugorodó tengelyt, ami áll a Fonyód – Marcali – Nagybjom - Nagyatád városok sorából. Ezeket az észak-déli csapású tengelyeket leszámítva szigetszerűen találunk olyan településcsoportokat a regionális térben, amelyek lakosságszámukat tekintve mérsékelt csökkenést szenvednek el, a legtöbb kis lakosságszámú város és az aprófalvas térségek lakosságcsökkenése meghaladja a 10%-ot, esetenként eléri a 40%-ot is, ez tíz éves viszonylatban hatalmas lakosságcsökkenést jelent. Nem

szabad természetesen elfelejteni, hogy az aprófalvas települések esetében találkozhatunk akár 20 fős településsel is, ebben az esetben, ha a lakosság száma lecsökken 15 alá, arányaiban ez már drámai zuhanásnak számít. A másik oldalon azonban az aprófalvas településállomány központjait találjuk, melyek zömmel 3 000 fő feletti lakossággal rendelkeznek, zsugorodásuk mégis meghaladja a 10%-ot.

A piaci mutatók elemzése azért fontos lépés, mert változásukból következtethetünk arra, hogy egy település vagy térség mennyire kapcsolódik be a regionális folyamatokba. Amennyiben csomóponti régiót keresünk a Dél-Dunántúlon, egy nagytérégi gazdasági integrációt kellene produkálniuk a települések piaci szereplőinek, amit egy regionális központ indukál. Mindemellett a regionális tér zsugorodását is kifejezi gazdasági értelemben, így beilleszthető a koncepcióba.

A piaci szereplők közül három volt megítélésünk szerint fontos: a húsz főnél több alkalmazottal rendelkező vállalkozások, a kiskereskedelmi, valamint a vendéglátó egységek, konkrétan ezek változása, megszűnésük területi mintája 2001-ben és 2011-ben (9. ábra). Ezzel ki tudjuk fejezni azt, hogy a helyi gazdaságoknak vannak-e olyan szereplői, amelyek be tudnak kapcsolódni a piaci folyamatokba. Amennyiben nem kapcsolódnak (vagyis nincs jelen piaci szereplő a településen) akkor gyengén kapcsolódik adott település a regionális hálózatokba. Ha megszakadtak a régen (konkrétan 2001-ben) még működő kapcsolatok, akkor a regionális hálózatok zsugorodásáról beszélhetünk. Mindez főként a 20 főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalkozások változásában figyelhető meg.

Ha összehasonlítjuk a 9. ábrát a lakosság arányának változását mutató ábrával láthatjuk, hogy azok a településcsoportok rajzolódnak ki hasonlóképpen a másik ábrához, ahol egyrészt a két vizsgált évben nem szűntek meg 20 fő feletti vállalkozások és a lakosság aránya sem csökkent jelentősen, vagy adott esetben (Pécs agglomerációja, Kaposvár agglomerációja, Balaton part) gyarapodott a lakosság. Azonban azokon a településeken, településcsoportokon, ahol a lakosság aránya nagymértékben csökkent, jellemzően találkozunk vállalkozás megszűnéssel mindkét évben. A különbség itt az, hogy a kisvárosok esetében a vállalkozások megszűnése a csökkenő lakosság ellenére nem jellemző, ezek az aprófalvas térségek beingázási központjai lehetnek. Tehát a 20 főnél több alkalmazottal rendelkező vállalatok bezárásának térbeli mintázata egybeesik a zsugorodó lakossággal rendelkező településekével. Baranya megye szinte egésze kitűnik ebben a mintában, Somogy megye nyugati határövezete, valamint észak-keleti térségei, Tolna megyében pedig a közbülső területeket emelhetjük ki.

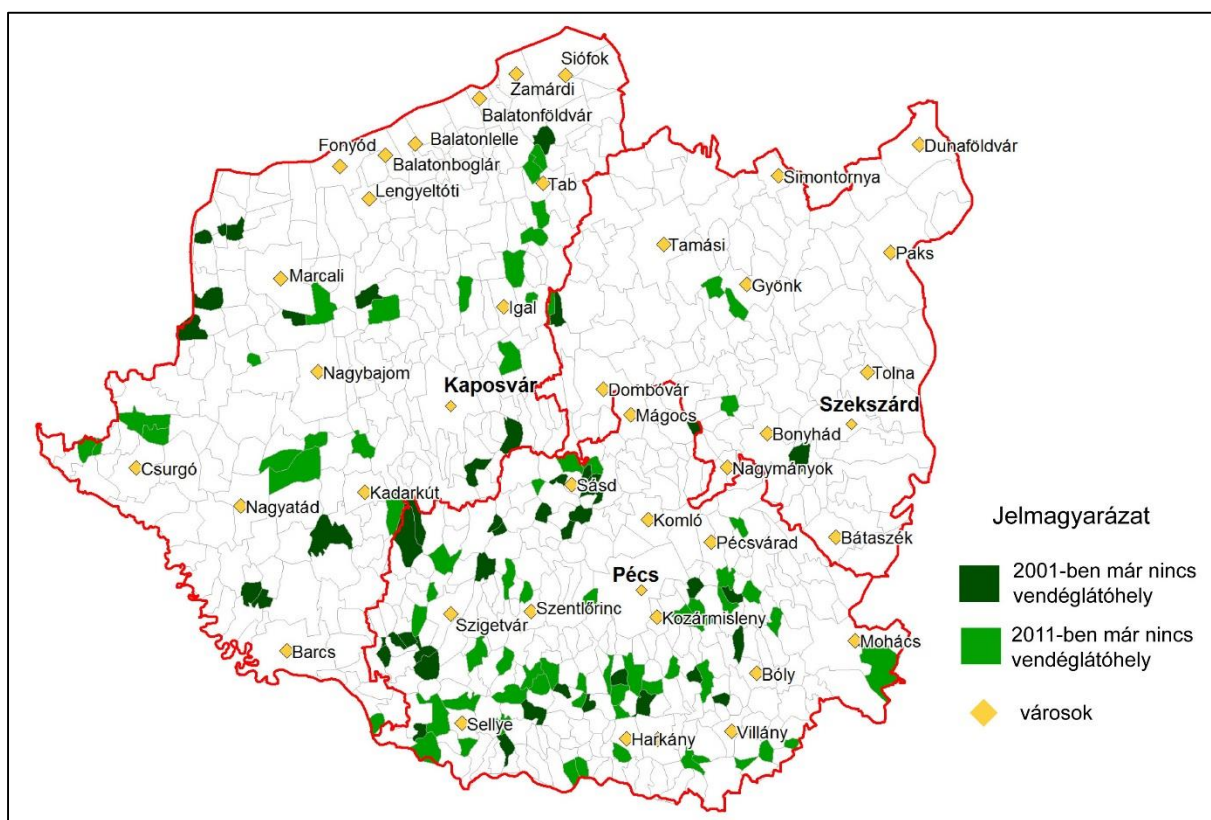
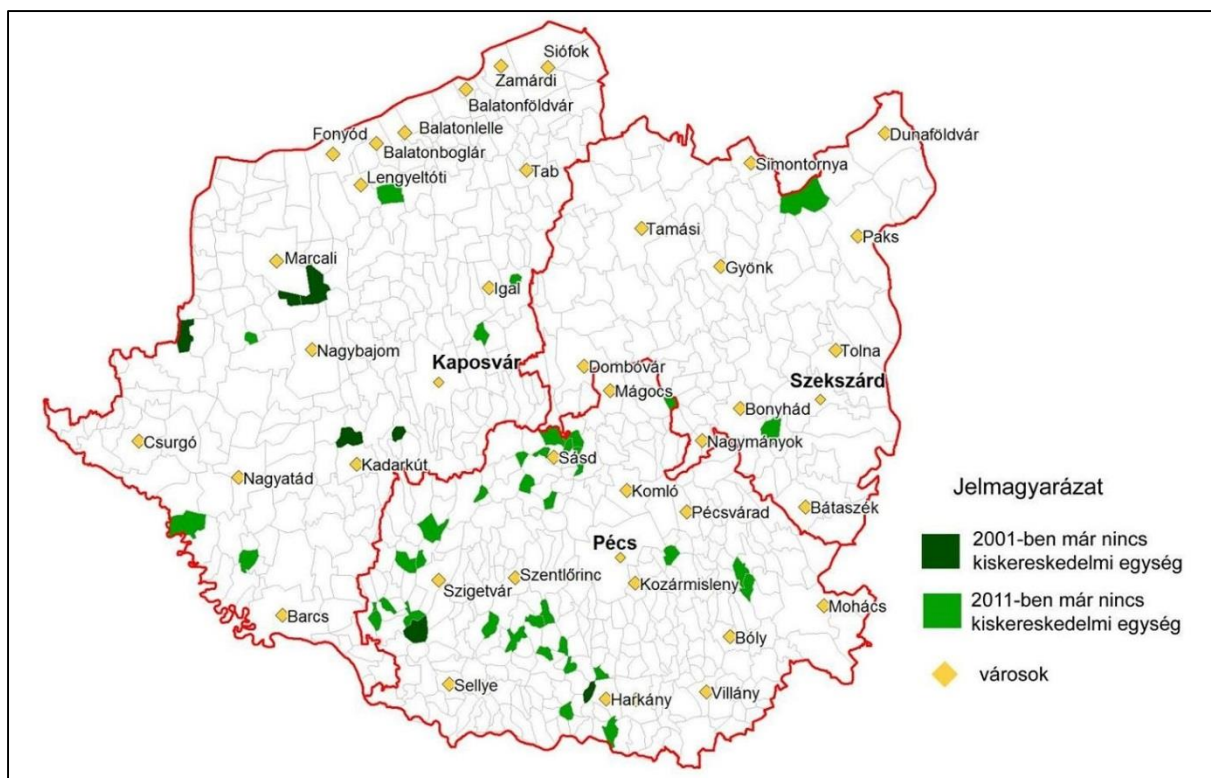


9. ábra - A 20 főnél több alkalmazottal rendelkező vállalkozások megszűnése 2001-ben és 2011-ben a Dél-Dunántúl településein

(Forrás: népszámlálási adatok alapján, a szerző szerkesztése)

A piaci szereplők vizsgálatának két fontos tanulsága van: egyrészt láthatjuk, hogy jelentős területeken már 2001-ben sem voltak jelentős gazdasági szereplők, ezt jelölik a sötétzölddel ábrázolt települések. A világoszölddel jelölt települések azonban azt jelölik, hogy maga a perforáció elérte a kiszakadó térség egykori beingázási centrumát, hiszen ezeken a településeken 2001-ben még működtek jelentősebb vállalkozások, azonban 2011-re ezek megszűntek. Ez alapján úgy tűnik, hogy a perforáció egy befelé irányuló, önmagát felemésztő folyamat. Azt is láthatjuk az ábrán, hogy a 2011-ben eltűnő vállalkozások zöme vidéki terekben zajlott le, azonban találunk kisvárost is, amit érintett a gazdaság leépülése. Ez alapján azt feltételezhetjük, hogy a perforálódás következő szakaszában már a zsugorodó kisvárosok leszakadása is bekövetkezik piaci értelemben.

A 10. és 11. ábrákon a kiskereskedelmi egységek, illetve a vendéglátóhelyek megszűnése látható települési szinten 2001-ben és 2011-ben. A két mutató az adott település legelemibb helyi gazdasági erejét mutatja a szolgáltatások száma (vagy egyáltalán jelenléte) valamint a települések gazdasági helyzete mellett a Dél-dunántúli régióban (eltart-e a lakosság egy kisboltot, kocsmát, stb). Ezeknek a kis szolgáltatóknak a megszűnése nem mutat nagy sűrűséget, a területi minták mégis egybeesnek a nagyobb vállalkozások eltűnésének térbeli mintájával.

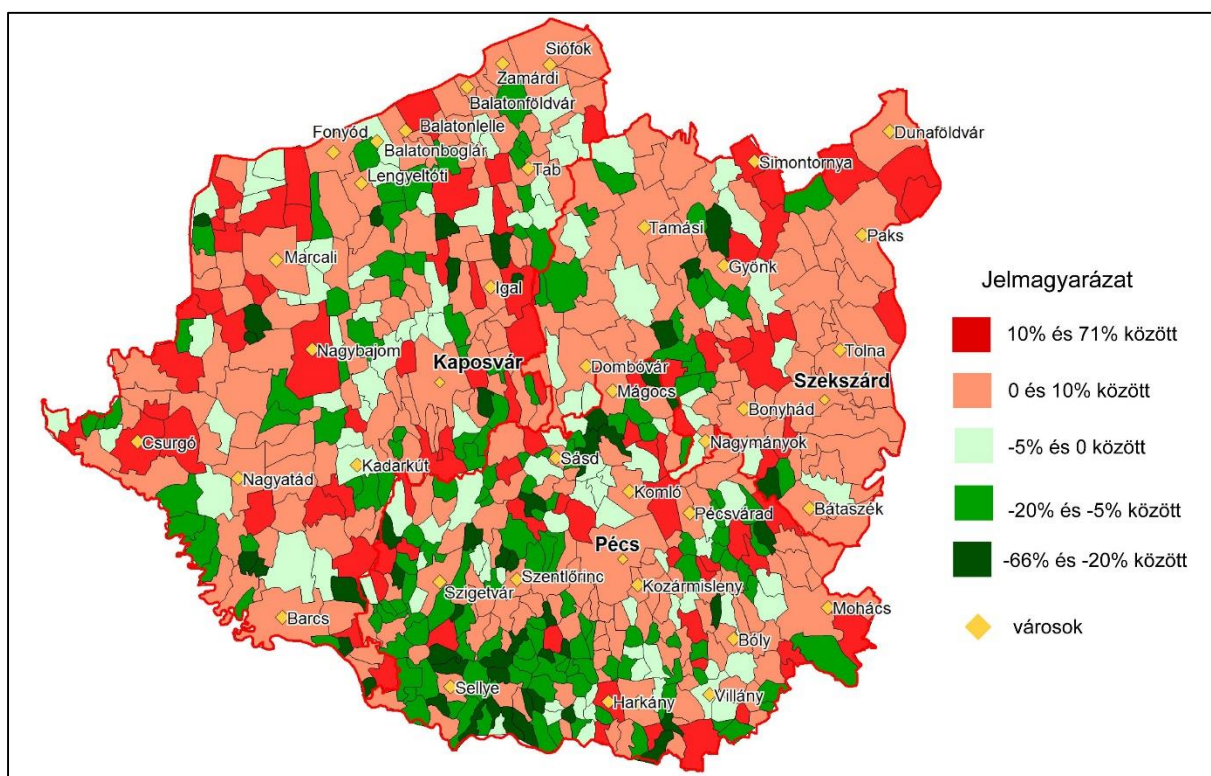


Ami már különbséget jelent, az Tolna megye helyzete, ahol a kis szolgáltató egységek megszűnése láthatóan nem jellemző, ellenben Somogy megye területén már számos példát találunk, Baranya megyében pedig egyértelműen el is különülnek az érintett térségek. Megjelenik a Pécszet északi, nyugati, valamint déli irányból körbezáró zóna, amelyet sújtottak a megszűnések mindhárom piaci szereplő vizsgálatánál, lakosságszámuk pedig csökkenő tendenciát mutat. Ugyanilyen térséget találunk Somogy megye nyugati határzónájában, valamint a közbülső, észak-keleti területeken. Igaz, hogy a kiskereskedelmi és vendéglátó egységek megszűnése sokkal szaggatottabb képet mutat a vállalkozások megszűnésének térbeli mintájánál, mégis felfedezhető benne az övezetes jelleg. Ki kell emelni azt a tényt, hogy bár 2001-ben csak egy-két szolgáltató egység megszűnését tapasztalhatjuk, 2011-ben (világoszöld jelölés) már számos példát találunk. Bár számuk kevés, területileg tapasztalhatunk koncentrációt.

Az már látható, hogy a lakosság csökkenése, valamint a piaci szereplők megszűnése azonos térbeli mintázatban jelenik meg, kis eltérésekkel. Bízvást állíthatjuk, hogy az adott települések esetében a gazdasági funkció igen gyenge lábakon áll. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy perforált terek lennének, ha a helyi lakófunkció mellett a települések népessége képes lenne bekapcsolódni a területi munkamegosztásba. Ezért meg kell vizsgálni a településekről kiingázó dolgozók arányának változását, ugyanis amennyiben ezekről a településekről nőtt a kiingázók aránya, a települések csökkenő lakosságuk ellenére be tudtak kapcsolódni a regionális hálózatok egyikébe és ezzel együtt a területi munkamegosztásba. Azonban ha az elingázók aránya csökken ezeken a településcsoportokon, az azt jelenti számunkra, hogy ezek a települések kiszakadnak a regionális térszerkezetből és izolált helyzetbe kerülnek. A 2001-es és 2011-es népszámlálás adatai alapján, a munkahelyi ingázók arányának változását a 12. ábrán ábrázoltuk, amelyen a vörös árnyalatok a növekvő, a zöld árnyalatok a csökkenő arányú kiingázókat jelölik településenként.

Látható egyrészt, hogy a kiingázók aránya a települések többségében nőtt 2001 és 2011 között. A gyarapodás jellemző a városok zömére, illetve az előző ábrákon már említett térségekre is, ahol a lakosságszám növekvő vagy stagnál, valamint a piaci szereplők megszűnése sem jellemző. Azok a településcsoportok azonban, amelyek esetében a lakosságszám aránya csökkent a vizsgált évtizedben, a piaci szereplők pedig eltűntek, a munkahelyi kiingázás is csökkent, sok esetben jelentős mértékben. Ez arra utal, hogy ezek a településcsoportok elszigetelt helyzetben vannak a regionális folyamatokban, mind gazdasági, mind társadalmi értelemben. A regionális folyamatokban integrálódó térségek tehát megtalálhatók egyrészt Tolna megye keleti részén, a nagyobb központok és gazdasági csomópontok (Pécs, Kaposvár, Balaton

part) vonzásában, valamint Somogy megye egyes, nyugati területein. Azonban leszakadó térségként kezelendő egyrészt Baranya megyében az Ormánság, valamint a Szigetvár, Szentlőrinc, Sásd és Mágocs kisvárosok által felfűzött tengely, emellett a Péctől keletre elhelyezkedő területeken is találunk leszakadó településcsoportot. Tolna megye középső területeit nevezhetjük izoláltnak, Somogy megye esetében, ha csak az ingázást vizsgáljuk (habár a területi minta inkább mozaikos), találunk egy Baranya megyével határos településcsoportot, valamint a Kaposvár és a Balaton partja közé eső térséget, melyre a távolodás jellemző.

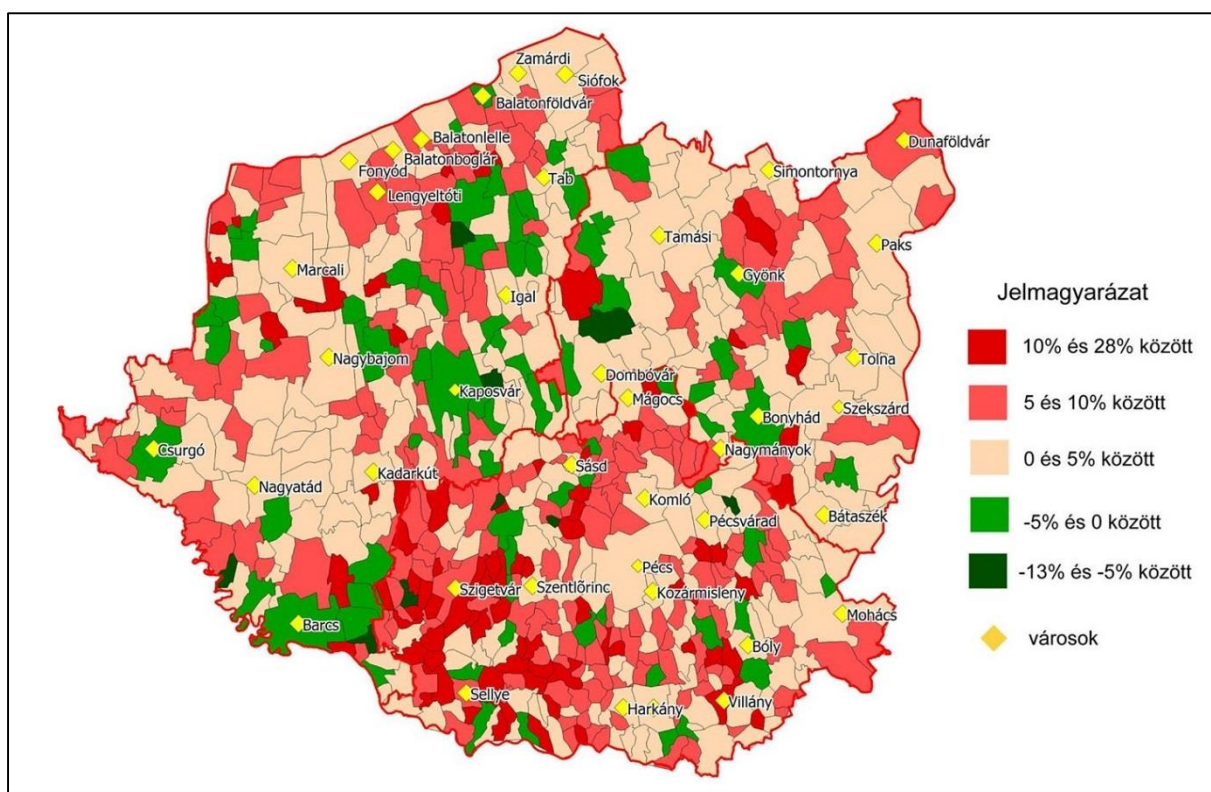


12. ábra - A munkahelyi kiingázás arányának változása 2001 és 2011 között a Dél-Dunántúlon

(Forrás: ksh.hu adatai alapján, a szerző szerkesztése)

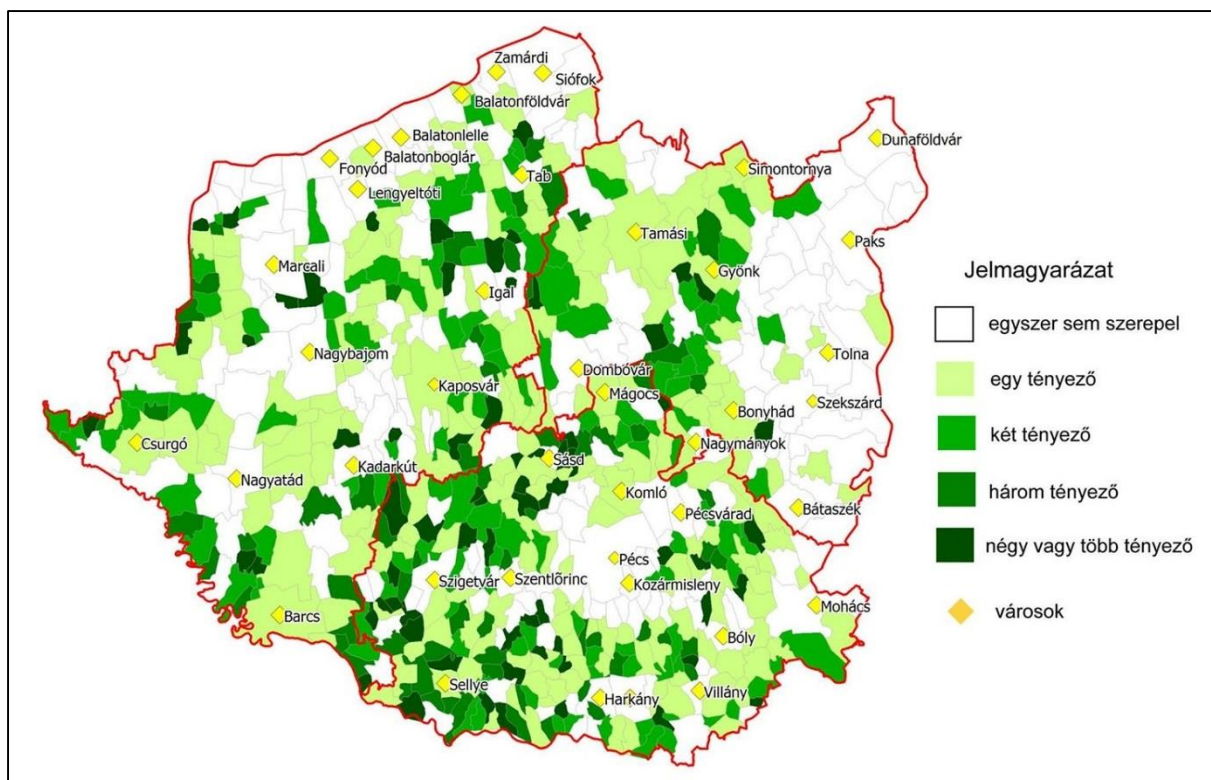
A kutatás során megvizsgáltuk azt is, hogy a települések foglalkoztatott lakosságának aránya hogyan változik. Ez fontos mutató, hiszen a munkahelyi ingázók arányának változásával, valamint a helyi piaci szereplők (vagyis a munkahelyek) változásával összefügghet. Érdekes jelenség, hogy 2001 és 2011 között nagy általánosságban inkább a foglalkoztatottak arányának növekedéséről beszélhetünk, mintsem csökkenésükről (13. ábra). Annak, hogy 2001-hez képest növekedett a foglalkoztatottak aránya, az lehet a magyarázata, hogy 1990-től 2001-ig viszont jelentősen csökkent, tehát a rendszerváltás során sokkal nagyobb mértékű munkaerő-felszabadulást tapasztalhattunk. Ha megvizsgáljuk az 1990 és 2011 közötti időszak változásait

láthatjuk, hogy a 20 éves mintában a foglalkoztatottak aránya jelentős csökkenést mutat (14. ábra). A nagymértékű csökkenés oka persze lehet maga a terület zsugorodása is, meghatározza a magasabb arányú elvándorlás, az alacsony természetes szaporodás, valamint az előregedés (feltehetőleg ez súlyosabban), mivel az egykor nagy számban jelen levő aktív és foglalkoztatott lakosság öregedése miatt ez a korosztály már nyugdíjas korba lépett. Mindezen tények tudatában sem állíthatjuk, hogy a jelentős csökkenés mindössze a Dél-Dunántúl demográfiai hanyatlásából adódik, hiszen egyes települések esetében a csökkenés meghaladja a 10%-ot, és sokszor éri el akár a 30%-os csökkenést is. Vagyis hiába tapasztalunk növekvő foglalkoztatott létszámot 2001-től számítva, ha előtte a csökkenés sokkal nagyobb mértékű volt.



13. ábra - A foglalkoztatottak arányának változása települési szinten 2001 és 2011 között
(Forrás: ksh.hu alapján, a szerző szerkesztése)

Ha megvizsgáljuk ennek a csökkenésnek a területi mintázatát (ismét a zöld színekkel ábrázolt településeket keressük), akkor látható, hogy a perforáció egyéb mutatóitól nem különbözik nagyban a 2001-2011-es változás sem. Egyrészt megtaláljuk Somogy megye területén a Barcs környéki, a nyugati megyehatár menti, és a megye észak-keleti területein található leszakadó térségeket. Tolna megyében is megjelenik a megye középső területein a foglalkoztatás csökkenése, hasonló eloszlásban, mint a kiingázás csökkenése. Baranya megyében elszórtan



15. ábra - Perforálódó területek a Dél-dunántúli régióban

(Forrás: a szerző szerkesztése)

A 15. ábra alapján elmondhatjuk, hogy a Dél-Dunántúl területén négy perforálódó térséget különböztethetünk meg. Nyugaton és délnyugaton, Somogy megye határvonala mentén található egy perforálódó terület, amelyet egyrészt Somogy megye, másrészt a régió nyugati elvégződésének is tekinthetünk. Mindkét értelmezés alapján azt mondhatjuk, hogy itt egy természetes folyamatról beszélhetünk, ha csomóponti régiókról beszélünk a régió határát egy lejtőszerű határterületnek tekinthetjük. A 15. ábráról az is leolvasható, hogy ennek a területnek a leszakadása a városok hiányából is adódhat, csupán három város, Barcs, Nagyatád és Csurgó található meg itt, észak felé haladva pedig már abszolút nem találunk városokat, hacsak Marcalit nem számoljuk ehhez a térséghez.

Ha tovább vizsgáljuk Somogy megyét, akkor az északnyugati területek felé haladva találunk egy perforálódó településcsoportot, Igal és Tab városok környezetében, főként a köztük elhelyezkedő települések esetében. A perforáció kiterjedése itt átlépi a tolnai határt is, bár ezek a települések csupán két perforációt indukáló faktorral rendelkeznek Tolna megye esetében, mégis egy egyértelműen elkülönülő szigetet jelentenek. A Kaposvár és a balatoni tengely

közé eső perforálódó magterület gazdaságilag, infrastrukturálisan és társadalmi mutatóit tekintve is egy leszakadó térség, főként a fő közlekedési útvonalaktól való elszigetelt fekvés és helyzet okozza ezt a hátrányos állapotot.

Egy másik, összefüggőnek mondható perforáció a Baranya és Tolna megyén is keresztül húzódó perforálódó tengely, ami Baranya megye északi határai mentén kezdődik Sásd és Mágocs városok körzetében, folytatódik Tolna megyék középső területein és közel Simontornyánál találjuk a végét. Ez a perforálódó tengely szinte kettészeli a régió területét. Délkeleti irányban pedig akár hozzá is kapcsolhatjuk a Szigetvártól és Szentlőrincről északra található övezetet, ami a 67-es számú főútvonal mentén található térség. A Baranya megyére eső területekről elmondhatjuk, hogy gyenge központtal rendelkező, funkcióhiányos, aprófalvas területekről beszélünk. Tolna megye esetében a közlekedési vonalaktól való elszigetelt helyzet és a városhiányosság jelenti a problémák alapját.

A negyedik összefüggő perforálódó térség Baranya megye déli területein található, a Dráva mentén elhelyezkedő Ormánság. Bár a települések, melyek elszorodnak a perforációt, nem minden esetben határosak egymással, a terület kiterjedése már okot ad arra, hogy összefüggő, leszakadó térségként értelmezzük ezt a tájat. A leszakadás háttere hasonló Baranya megye többi hátrányos településéhez, az elszigetelt helyzet, a zsugorodás, az aprófalvas jelleg minden hátránya megjelenik ezen a területen.

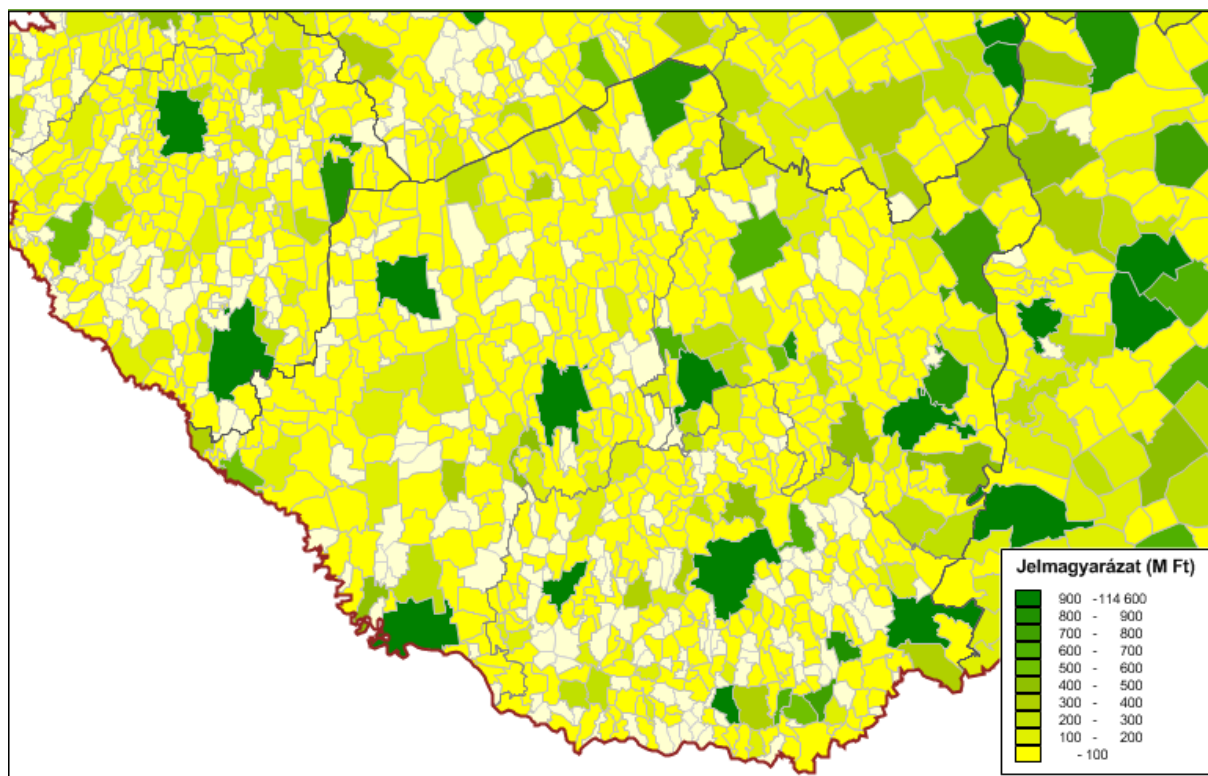
A fent felsorolt négy fő perforálódó csomópont, vagy zóna mellett találunk még kisebb, a regionális térből kieső térségeket, szigeteket, ilyen például a Péctől nyugatra elhelyezkedő magterület, amely perforálódik. Ettől délre, Baranya megye délkeleti határán is találunk kiszakadó településeket, melyeket nem tudunk egyértelműen az ormánsági perforációhoz sorolni. Ezeknek a kisebb magterületeknek a sorsa még kétséges, de feltételezhetjük, hogy a jövőben a perforálódás folytatódni fog esetükben.

Látható tehát, hogy a perforáció több, kiterjedt térséget is érint a Dél-dunántúli régió területén. Érdemes közelebbről is megvizsgálni az érintett települések közül a legsúlyosabb helyzetben levőket, amelyek mondhatjuk, a perforáció húzóerői. A Dél-Dunántúl települései közül 70 olyan település rendelkezik a legtöbb vizsgált faktorról (4, vagy annál több faktor), tehát a perforáció ezeket a településeket sújtja a legerőteljesebben. Ezeknek a leggyakoribb lakosság száma körül belül 250-300 főre tehető, tehát aprófalvakról beszélhetünk, közülük a legnagyobb település lakosság száma sem éri el az ezer fős népességet, alapvetően kistelepülésekről van szó. A 18-59 évesek száma a településeken (vagyis az aktív korúak), hogyha középértéket veszünk figyelembe, fele az átlagos lakosság számnak. Ez utal egyrészt ezeknek a településeknek az elöregedő lakosságára és gazdasági problémáira is.

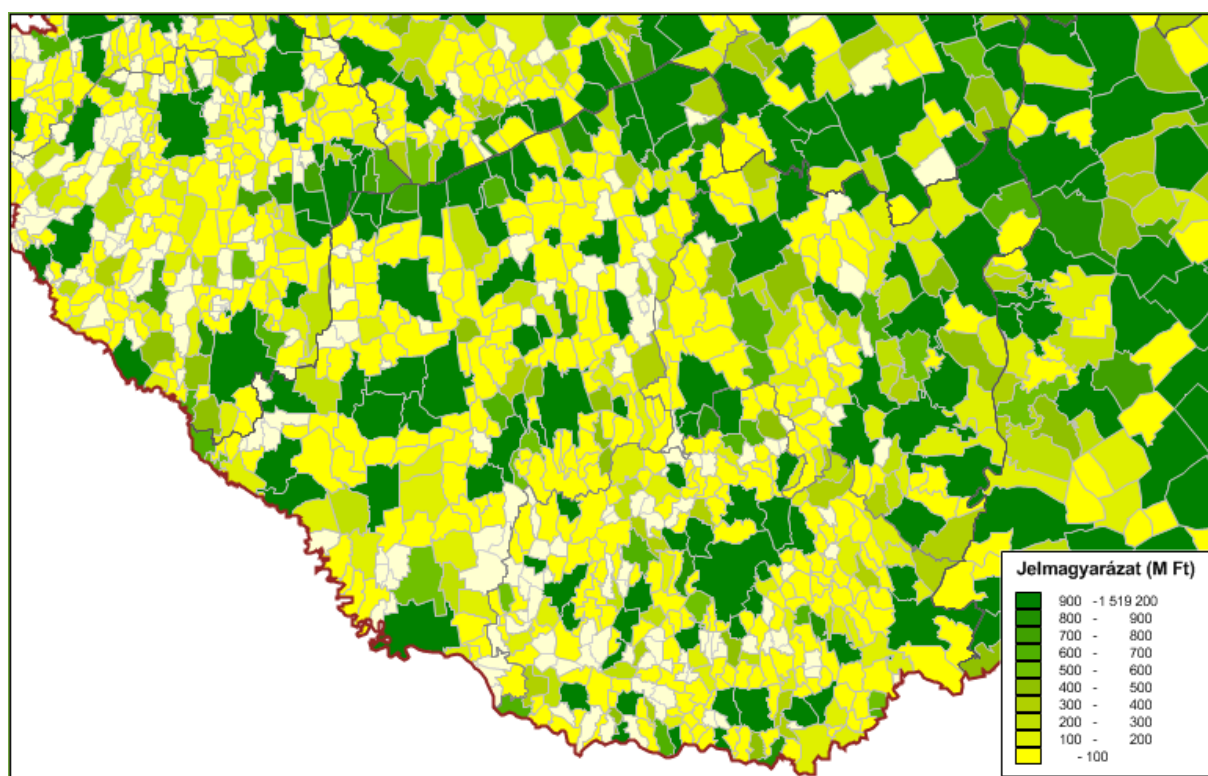
Megvizsgáltuk ezeknek a településeknek egyrészt a Pécestől, másrészt a megyeszékhelyüktől való távolságát is az utvonalterv.hu honlap segítségével. Ezt meghatározta egyrészt magának a megyének a mérete is, például Somogy megye területe mivel nagyobb Tolnáénál, előbbi esetében a megyeszékhelytől való távolság nagyobb, mint Tolna megyében. A legtöbb település 40 km-nél messzebb helyezkedik el mind Pécestől, mind saját megyeszékhelyétől. Csak néhány esetben tapasztalható az, hogy a települések a nagyobb városok közelében találhatók meg, természetesen erre is vannak példák (Pereked-Pécs 14 km, Patca-Kaposvár 12 km). Olyan településeket is találunk, amelyek hasonló távolságban helyezkednek el Pécestől és Kaposvártól egyaránt, ennek az az oka, hogy Somogy megye déli területein helyezkednek el közel a baranyai határhoz (Rinyaújnép-Kaposvár 74 km, Rinyaújnép-Pécs 86 km). Az átlagos, megyeszékhelytől mért távolság azt mondhatjuk, körül belül 40-45 km, hogyha a három megye átlagát tekintjük. Ha külön-külön vizsgáljuk meg ezeket a településeket megyékben azt tapasztalhatjuk, hogy a baranyai és tolnai települések átlagosan 40, az érintett somogyi települések azonban már átlagosan 50-60 km-re találhatók meg Kaposvártól, ami már jelentős távolságnak számít. A Pécestől mért távolságuk ezeknek a súlyosan perforálódó településeknek már nagyobb szórást mutat. Bizonyos Balatonhoz közelebb fekvő somogyi és tolnai települések esetében a Pécestől mért távolság akár 120 km-hez is közelíthet, míg egy Bonyhád közelében fekvő település távolsága Pécestől ennek több, mint a fele.

Összességében elmondhatjuk, hogy a perforáció által legsúlyosabban érintett települések egy-két kivételtől eltekintve messzebb helyezkednek el a központi településektől valamint a fő közlekedési útvonalaktól is. Ha ehhez még hozzáadjuk alacsony lakosságukat és demográfiai tendenciájukat egyértelműnek tűnik, hogy ezek a települések nem képesek bekapcsolódni a regionális folyamatokba.

A fenti bekezdésekben bemutatásra került a perforációs modell alkalmazása makroterekben. Vázoltuk ezen kívül azt is, hogy hol találhatók ezek a perforálódó térségek a különböző népesedési és gazdasági mutatók változásának települési szintű vizsgálatával. Szükségesnek véljük azonban megerősíteni a koncepció térbeliségét. Ehhez a különböző fejlesztési támogatások elosztását vizsgáltuk meg, azonban nem primer adatgyűjtéssel, hanem egy internetes honlapon hozzáférhető, nyilvános adatbázisból térképeket generáló program segítségével (emir.nfu.hu). A Nemzeti Fejlesztési Tervek, illetve az Európai Unió 2007 és 2013 közti tervezési időszakának támogatásait vizsgáltuk meg, mert az általunk eddig vizsgált időszakot ezek érintik. Megvizsgáltuk először települési bontásban azt, hogy településenként hogyan oszlott meg a megítélt támogatások összege, ezt a 16. és 17. ábrákon láthatjuk is.



16. ábra - A megítélt támogatások összege (NFT)
(Forrás: emir.nfu.hu)



17. ábra - A megítélt támogatások összege (EU 2007-2013)
(Forrás: emir.nfu.hu)

Látszik a két ábrán, hogy a megítélt támogatások térbeli eloszlása és összege is jelentős mértékben különbözik, mégis láthatunk azonos térbeli mintákat. A fehérrel illetve sárgával jelölt települések esetében nem, vagy csekélyebb összegű támogatással számolhatunk. Térbeli elhelyezkedésük hasonló a perforálódó térségekével, elkülöníthetünk egy dél-baranyai térséget, ahova nem érkeztek jelentős támogatások. Emellett kirajzolódik Somogy megyében a nyugati határzóna, a baranyai határövezetek, illetve a Balaton és Kaposvár közé eső, leszakadó magterület. Elkülöníthető mindemellett a Szentlőrinc, Sásd, Mágocson át Tolna megye belső területéig húzódó perforálódó zóna is.

Miért nem részesülnek támogatásban pont ezek a leszakadó térségek? A pályázatok teljesítéséhez az önkormányzatok részéről önerőre van szükség, és tudjuk, hogy ezek a települések gyenge gazdasági alapokkal rendelkeznek, tehát nem tudtak megfelelni ennek a feltételnek. Tehát a dél-dunántúli települések gazdasági háttere nem elégséges önmaguk fejlesztéséhez, külső támogatást ugyanezen okból nem kaphatnak, területi szerepük így fokozatosan leértékelődik, a perforációs modell önmagát erősíti.

Véleményünk szerint a fent bemutatott eredmény- és térképsorozat igazolhatja a regionális perforáció jelenségét a Dél-dunántúli régió területén. A perforációs modell tehát alkalmazható zsugorodó makroterekre is, nem csupán a zsugorodó városok esetében. Amennyiben elfogadjuk, hogy a modell érvényes ezen a mintaterületen, úgy rendkívül fontos megvitatni, hogy a jövőben milyen irányokat vesz a folyamat, hogyan alakul hosszútávon a regionális fejlődés, ha a perforálódó területek jelen vannak a térben, és egyáltalán, beszélhetünk-e valóban regionális térfolyamatokról, ha a térszerkezet tagoltsága ilyen méreteket ölt?

10. Konklúzió – a perforálódó Dél-Dunántúl

A dolgozatban arra kerestük a választ, hogy a perforációs modell alkalmazható-e regionális terekben is, illetve megkíséreltük a modellt vázolni a Dél-dunántúli régió területén. A kutatás tapasztalata az volt, hogy a perforáció jelen van a magyar térszerkezetben és a Dél-Dunántúlon is, ez pedig meghatározó lehet a magyar regionális fejlődés jövőjét illetően. A vizsgált területen egyértelműen perforációról beszélhetünk az Ormánság területén Sellye környezetében és vonzásában (vagy éppen a vonzás hiányában). Perforálódik Somogy megye déli és nyugati határzónája, valamint északkeleti területein is bizonyos térségek. A legkiterjedtebb perforálódó térség vagy övezet Szigetvártól húzódik Sásdon és Mágocson át egészen Simontornyáig, keresztülágva ezzel Baranya megye északnyugati részét és Tolna megye középső területeit. Ezek a térségek nem teljesen összefüggők minden esetben, a perforálódás mértéke sem egyforma. Az azonban ezen vizsgálatok alapján is alátámasztottnak látszik, hogy sok tucatnyi település nemcsak le-, hanem társadalmi és gazdasági értelemben elszakadóban van a régió gerincét alkotó hálózatoktól.

Fontos kérdés az, hogy ezek a területek a jövőben tovább terjednek-e, és ha igen, úgy milyen irányokat vehetnek fel. Jelen kutatás már hozott olyan eredményeket számunkra, melyek alapján azt feltételezhetjük, hogy a perforálódó terek terjedése befelé irányul, a térség saját központját, vagyis a kisvárosokat érinti a következő szinten. Ezek az alsórendű kisközpontok, hasonlóan a környezetükben elhelyezkedő, jellemzően aprófalvas településrendszerhez, zsugorodó és számos társadalmi-gazdasági problémával küszködő települések. Ezeket a vidéki kisvárosokat nem saját erejük emelt városi jogállású településsé, hanem a körjük szerveződő közösségek sokasága, melyek ellátása más forrásból funkcionálisan szinte lehetetlen. A következő szintjén a perforációnak tehát jó eséllyel a kisvárosok fognak szerepelni. Egyrészt, mert őket is érinti a zsugorodás, a strukturális válság, az infrastrukturális problémák, a nagyközpontoktól való távolság és elszigeteltség, másrészt, mert többségük szervesen kapcsolódik környezetéhez, a már perforálódó kistelepülésekhez.

A perforálódó terek másik fontos kérdésköre a kifelé irányuló terjedés, vagyis a regionális perforációk növekedése, tágulása. Láthattuk a 15. ábrán, hogy több olyan térség is megtalálható a Dél-Dunántúlon, melyek esetében több kisebb kiterjedésű perforált településcsoport is elhelyezkedik. Amennyiben a perforáció belső terjedése révén teljesen összefüggő, kiszakadó térségek jönnek létre, ezek összekapcsolódása sem kizárt lehetőség. Ennek az lehet majd a következménye, hogy az amúgy is felszabdalt regionális térszerkezet tovább darabolódik, a per-

forálódás hatására a központi területek távolodása egyre erősebb lesz, egységes regionális térszerkezet így nem működhet hatékonyan. A dolgozat tapasztalatai alapján már van egy olyan perforálódó tengely a Dél-dunántúli régió területén, ami kettészeli észak-déli irányban a régió területét, habár ez még nem teljesen összefüggő. Azonban ha valóban terjedhet a perforáció ez a tengely egy markáns választóvonala lehet a régió keleti és nyugati területeinek. Hasonló következményekkel járhat, ha a Somogy megye észak-keleti területein található térség perforálódása fokozódik a jövőben, ez azonban nem egy kelet-nyugati választóvonal lesz, sokkal inkább a gazdaságilag jobban prosperáló balatoni idegenforgalmi tengelyt választaná el a régió (vagy inkább megye) más, stabilabb térségeitől, így Kaposvártól.

Ha a perforálódás okait sorban megvizsgáljuk (jelen fejezetben csupán felsoroljuk, mivel a dolgozat korábbi részeiben már kifejtettük a regionális perforáció okait), akkor láthatjuk, hogy a fent leírt scenárióknak lehet alapja is. A Dél-Dunántúl egy zsugorodó terület, minél kisebb szinten vizsgáljuk településeit, annál határozottabban láthatjuk, hogy a térségben uralkodnak a demográfiai problémák, a piaci szereplők eltűnnek vagy hiányoznak a településekről, a népességre jellemző az elöregedés, stb. A zsugorodás egy olyan alapjelensége a régiónak, ami táptalaja a perforáció terjedésének. Másik fontos tényező a régió térszerkezete. Elmondhatjuk, hogy a Dél-dunántúli régió természeti, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból is rendkívül tagolt és elaprózott terület, ez pedig további alapokat ad a perforálódásnak. A régió központjai (mind a nagyobbak, mind a kisebbek) aránylag korlátozott térszervező erővel bírnak, a megyeszékhelyek vonzásintenzitása már saját megyehatáraikon is rendkívül gyengének bizonyul, a többi városra pedig a strukturális válság és a funkcióhiány jellemző. Ez tovább erősíti a folyamatot és a vidéki terek kiszakadását a regionális hálózatokból.

A perforációs modell alkalmazásával láthattuk, hogy a Dél-dunántúli régió területe nem egységes, rendkívül elaprózott, különböző elemei pedig a perforáció miatt nincsenek egyértelműen kapcsolatban egymással. Ez azonban olyan eredmény, ami arra a következtetésre vezetne minket, miszerint a Dél-dunántúli régió perforált térszerkezete jelentős mértékben gátolja a regionalizációt. Végző konklúziója a dolgozatnak tehát az, hogy a Dél-dunántúli régió térszerkezetének perforált jellege miatt a regionális fejlődés nem teljesedhet ki, a perforáció pedig tovább terjedhet, ezzel fokozva a regionális struktúra szakadozott jellegét.

11. Irodalomjegyzék

- ÁCS Pongrác – LACKÓ Tamás (2008) - Területi különbségek a hazai egészségturizmus kínálatában. *Területi Statisztika* 11.(48.) évf. 3. sz. pp. 344-356
- BARÁTH Gabriella - MOLNÁR Balázs - SZÉPVÖLGYI Ákos (2001) – Területi egyenlőtlenségek a Közép-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*. 15. évf. 2001/1. pp. 111-129.
- BARTA Györgyi (2002) - Budapest és az agglomeráció gazdasági szerepkörének átalakulása. *Tanulmányok Budapest Múltjából* XXX. pp. 201-216.
- BEKE Jenő (1991) – Dél-Dunántúl közlekedésföldrajza. *Földrajzi Értesítő* XL. évf. 1991. 1-2. füzet, pp. 105-115.
- BELUSZKY Pál (1990) – Fragile network of bourgeois development – Hungarian urban network at the turn of the century I. *Tér és Társadalom*. 4. évf. 3-4. pp. 13-56.
- BELUSZKY Pál (1996) – Kompország városai (Történeti régiók és városok). *Tér és Társadalom*. 10. évf. 1. szám. pp. 23-41.
- BELUSZKY Pál (szerk.), (2008) - Magyarország történeti földrajza II. kötet. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. pp. 325-353.
- BENKO, Georges (1997) – A regionális fejlődés útjai: globálistól a lokálisig. *Tér és Társadalom*. 11. évf. 2. szám. pp. 1-16.
- CSOMÓS György (2011) - A közép-európai régió nagyvárosainak gazdaságirányító szerepe. *Tér és Társadalom*. 25. évf., 3. szám. pp. 129-140.
- DÖVÉNYI Zoltán – KOVÁCS, Zoltán (2006) – Budapest – The post-socialist metropolitan periphery between ‘catching-up’ and individual development path. *European Spatial Research and Policy* vol. 13, num. 2. pp. 23-41.
- ENYEDI György (1994) - Budapest and the European Metropolitan Integration. *Geo Journal* 32.4 pp. 399-402.
- ENYEDI György (2000) – Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*. 14. évf. 1. szám. pp. 1-10.
- ERDŐSI Ferenc (2005) – A gazdasági tér szerkezete a régióban, a régió megosztottságát meghatározó tényezők. *Tér és Társadalom*. 19. évf. 2005/1. pp. 141-153.
- FÁBIÁN Zsófia (2008) - Megyehatár menti területek a Dunántúlon – erősödő vagy oldódó belső perifériák? *Területi Statisztika*. 2008. 11 (48.) évfolyam 2. szám. pp. 164-182.
- FARAGÓ László (2004) – A regionalizmus hajtóerői Magyarországon. *Tér és Társadalom*. 18. évf. 3. szám. pp. 1-23.

- FLEISCHER Tamás (2001) – Régiók, határok és hálózatok. *Tér és Társadalom*. 15. évf. 3-4. szám. pp. 55-67.
- GROSS, N. T. (1971). Economic growth and the consumption of coal in Austria and Hungary 1831–1913. *The Journal of Economic History*, 31(04), 898-916.
- GROßMANN, K. - BONTJE, M. - HAASE, A. - MYKHENKO, V. (2013) - Shrinking cities: Notes for the further research agenda. *Cities*, 35, 221-225.
- HAGGETT, Peter (2001) – Geography, a global synthesis. Harlow, England. Pearson Education. pp. 360-505.
- HEGEDŰS Gábor (2007) - Szeged kapuvárosi funkcióinak vázlatos áttekintése. Határok és Eurorégiók. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. pp. 373-377.
- HIRT, S. (2013) - Whatever happened to the (post) socialist city? *Cities*, 32, S29-S38.
- HORVÁTH Gyula (2001) – A Magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. (Competitiveness of the Hungarian Regions and Settlements in the European Economic Space). *Tér és Társadalom* 15. évf. 2001/2. pp. 203-231.
- HOWELLS Jeremy (2005) - Innovation and regional economic development: A matter of perspective? *Research Policy* 34. pp. 1220–1234.
- KINCSES Áron – TÓTH Géza (2012) - Gravitációs modell alkalmazása a térszerkezet vizsgálatára. *Területi Statisztika*. 15/5. pp. 479-491.
- KISS Edit Éva (2001) – Kiemelt regionális centrumok ipara az ezredfordulón. *Földrajzi Értesítő*. 50. évf. 1-4. füzet. pp. 219-236.
- KOVÁCS Tamás (2009) - A városzsugorodás jelensége Magdeburg példáján. *Debreceni Szemle*, 17, pp. 170-186.
- KOVÁCS Zoltán (1999) - Cities from state-socialism to global capitalism: an introduction. *GeoJournal*, 49, 1-6.
- LENGYEL Imre - RECHNITZER János (2004) - Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. pp. 17-50.
- LENGYEL Imre (2007) - Fejlesztési pólusok, mint a tudásalapú gazdaság kapuvárosai. *Magyar Tudomány*. 2007/6. pp. 749-758.
- LENGYEL Imre (2012) - Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség. in: Bajmócy Zoltán – Lengyel Imre – Málovics György (szerk.) 2012: Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság. JATEPress, Szeged, pp. 151-174.
- LÜTKE-DALDRUP, Engelbert (2001) - Die perforierte Stadt. Eine Versuchsanordnung, in: *StadtBauwelt*, Heft 24, 40-45.

- NAGY Gábor (2007) – Divergencia vagy konvergencia – Az átmenet gazdasági térfolyamatainak mérlege földrajzos szemmel. *Tér és Társadalom*. 21. évf. 1. szám. pp. 35-51.
- NAGY Gábor (2011) - A gravitációs modell felhasználásának lehetőségei a várostérségek lehatárolásában. *Területi Statisztika*. 14/6. pp. 656-673.
- NEMES NAGY József – TAGAI Gergely (2009) – Területi egyenlőtlenségek, térszerkezeti determinációk. *Területi Statisztika*. 12.(49.) évf. 2. szám. pp. 152-169.
- NEMES NAGY József (1994) – A Dél-Dunántúl a piacgazdasági átmenetben. *Tér és Társadalom* 8. évf. 1994/1-2. pp. 25-35.
- NEMES NAGY József (1997) – Régiók, regionalizmus. „*Educatio*” 3. sz. pp. 407-423.
- NEMES NAGY József (2003) - Regionális folyamatok, régiók. - In: Perczel György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. - ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 563-621.
- NEMES NAGY József (2009) - Terek, helyek, régiók. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- PALLAGST, K. (2010) - Viewpoint: The planning research agenda: shrinking cities—a challenge for planning cultures. *Town Planning Review*, 81, i-vi.
- PIRISI Gábor - SÓKUTI Zsuzsanna (2013) - Egy zsugorodó ipari kisváros: a gazdasági szerkezetváltás településszerkezeti hatásai Ajkán. *Területfejlesztés és Innováció*. 7:(2) pp. 19-31.
- PIRISI Gábor – TRÓCSÁNYI András (2006) – Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon. *Földrajzi Értesítő* 2006. LV. évf. 1-2. füzet pp. 87-108.
- PIRISI Gábor – TRÓCSÁNYI András (2006) – The effects of post-industrial processes in the spatial structure of Pécs, Hungary. In: *Stadt und Region Pécs*. In: Aubert A. – Tóth J. (szerk.): *Stadt und Region Pécs – Beiträge zur angewandten Stadt- und Wirtschaftsgeographie. Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung* 243. Universität Bayreuth. pp. 89-108.
- PIRISI Gábor – TRÓCSÁNYI András (2012) – The development of the Hungarian settlement network since 1990. In: Tamás Csapó – András Balogh (eds.): *Development of the Settlement Network in the Central European Countries*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg. pp. 63-73.
- PIRISI Gábor (2009) - Differenciálódó kisvárosaink. *Földrajzi közlemények*. 133. (2009) 3., pp. 313-325.
- PROBÁLD Ferenc – SZABÓ Pál (2005) – Európa térszerkezetének modelljei. in: Dövényi Z. - Schweitzer F. (szerk.): *A földrajz dimenziói*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2005. pp. 159-170.

- RECHNITZER János – CSIZMADIA Zoltán – GROSZ András (2004) – A magyar városhálózat tudásalapú megújulóképessége az ezredfordulón. (The Knowledge Based Renewing Capability of the Hungarian Urban Network at the Turn of the Millennium). Tér és Társadalom 18. évf. 2004/2. pp. 117-156.
- SANDER, Robert (2006) - Urban Development and Planning in the Built City: Cities under Pressure for Change - An Introduction. German Journal of Regional Science 45.1 (2006): 1.
- SZABÓ Pál (2008) – A térszerkezet fogalma, értelmezése. Tér és Társadalom. 22. évf. 4. szám. pp. 63-80.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI Irén (1998) - A Nyugat-dunántúli régió – régió? Tér és Társadalom. 12. évf. 1998/3. pp. 51-75.
- TAGAI Gergely (2012) - Térkapcsolati modellek a társadalmi térben értelmezett fekvés vizsgálatában In szerk.: Bottlik Zsolt, Czirfusz Márton, Gyapay Borbála, Kőszegi Margit, Pfening Viola, 2009.: Társadalomföldrajz – Területfejlesztés – Regionális tudomány. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola. Budapest. pp. 177-189.
- TÓTH Géza – NAGY Zoltán (2013) – Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata. Területi Statisztika. 53(6). évf. pp. 593-612
- TÓTH József (2002) - Régiók a Kárpát-medencében. - In: Pap Norbert - Tóth József (szerk.): Európa politikai földrajza. - Alexandra Kiadó, Pécs, pp. 257-271.
- TÓTH József (2004.) – Kell-e nekünk régió? Tudás Menedzsment. 2004. V./1. PTE-FEEK
- VARGHA István (2007) – Regionális társulási kísérlet a Dél-Dunántúlon. Területi Statisztika 2007. 10. (47.) évfolyam 3. szám. pp. 218-236.
- WERNER, P. 2007: Urban forms and biodiversity. in: Langer, M. – Nedlicher, W (eds.): Shrinking cities – Effects on Urban Ecology and Challenges for Urban development. Peter Lang Verlag, Frankfurt, pp. 57-68.
- <http://emir.nfu.hu/kulso/terkep/dynamap.aspx>
- Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.ksh.hu/?lang=hu>
- <http://utvonalterv.hu/>